

ABDULLÂH HÂTİFÎ’NİN HAYATI VE BİR TARİH KAYNAĞI OLARAK TİMURNÂME’SİNİN DEĞERİ

M. İbrahim YILDIRIM*

ÖZ

Mevlana Abdurrahmân Câmî’nin kız kardeşinin oğlu Abdullah Hâtîfî, Timurlular devrinin sonu ile Safevî döneminin başlarını idrak etmiş hamse sahibidir. Şehnâme tarzında kaleme alınan Timurnâme, tarihe dâir nazm ettiği iki eserinden biri olup, Emir Timur’un doğumundan vefatına kadarki seferlerini içerir. Türk edebiyatında Lâmi’î, Fuzûlî ve Halife’nin eserlerinde tesiri görülen Hâtîfî, Mirzâ Hüseyin Baykara ve onun dostu ve veziri Alişir Nevâyî’nin himâyesine mazhar olup, dönemin Timurlu hükümdarının isteği üzerine Timurnâme’yi kaleme almıştır. Eserin beyit sayısı nüshalarda farklılık göstermekle birlikte 4700’ün üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada Abdullah Hâtîfî’nin hayatı, Timurnâme adlı eserinin nüshaları, I. Bayezid dönemi Osmanlı tarihi için önemi ile müellifin edebî metinlerle ilgili görüşü hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzûm tarih, Timurnâme, Abdullâh Hâtîfî, Zafernâme

ABDULLAH HÂTİFÎ’S LIFE AND HIS TİMURNÂME’S VALUE AS A HISTORICAL SOURCE

ABSTRACT

Abdullah Hâtîfî, the son of Mevlana Abdurrahman Câmî’s sister, lived during the late Timurid and early Safevid eras and he created a *hamse*. Timurnâme written by him in the style of *şehname* was one of his two poetic works on history. This work includes the military campaigns of Timur from his birth to death. In the Turkish literature, the impact of Hâtîfî can be observed on the works of Lâmi’î, Fuzûlî and Halife. He received auspices of Mirzâ Hüseyin Baykara and his friend and vizier Alişir Nevâyî and he wrote Timurnâme upon the request of the Timurid sovereign of the time. Although it differs from copy to copy the number of verses in the work is more than 4700. In this study, the life of Abdullah Hâtîfî, the copies of Timurnâme, the reliability of his Timurnâme as a historical source and his opinions concerning the literary texts of Beyazid I. era, which are significant for the Ottoman history, will be explained and discussed.

Keywords: Poetic history, Timurnâme, Abdullah Hâtîfî, Zafernâme

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, m.ibrahim.yildirim@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8324-6991>

Giriş

Timurlular devrinde, Farsça ve Türkçe nazm ve nesir edebiyatı müstesna bir yere ulaşmıştır. Timur ve ahfadı tarafından fütuhata verilen dikkat ve önemin, bilim ve edebiyata da verildiği görülmektedir. Bizzat devletin kurucusu, başkent Semerkand'ı bilim ve irfan merkezi haline getirmek üzere müessir adımlar atarken, bilimin her sahasında ileri gelen âlimleri Semerkand'a cezp etme faaliyetleri, halefleri tarafından da devam ettirilmiştir. Hanedan mensubu bazı sultan ve şehzadelerin, ulema ve bilim adamlarını her bakımdan himaye etmelerinin yanı sıra, bizzat kendileri mahir birer hattat, değerli birer şair, edip veya fâzıl idiler. Öyle ki muahhar kalem ehilleri Timurlu sultan ve şehzadeleri için “*Timurlu sultanlar ve şehzadelerinin ilim, edebiyat ve hünere alaka göstermeleri, onlara tabii bir fitrat olarak bahşedilmişti*”¹ şeklinde isabetli bir tespitte bulunur.

Sâm Mirzâ'nın belirttiğine göre Timurlu hükümdarlarından, Emir Alişîr'in dostu ve aynı zamanda padişahı da olan Sultan Mirzâ Hüseyin'in -ki kendisi de nazım ve nesirle iştiğal ederdi- hazinesinden oniki bin kişilik ulemâ ve talebe grubu “vazîfe” ve “râtube” sahibiydi².

Devletin kurucusu olan Timur başta olmak üzere hanedan mensubu şehzadeleri tarih ilmine de yakinen ilgi duymuşlardır. Emir Timur'un bizzat kendisi tarih mütalaa eder, sarayında Mevlana Ubeyd adında bir destan-sera veya tarih-hân bulundururdu³. Timurlu devrinin önemli tarihçilerinden Hafız Ebru lakabıyla meşhur tarihçi Şihâbüddîn Abdullâh b. Lutfillâh b. Abdırreşîd-i Bihdâdî'nî-yi Hâfî *Mecma'u't-tevârih-i Sultâniye* adlı eseriyle dönemin ilk müverrihlerinden olup Emir Timûr'un musahiplerindendi⁴. Timurlular devrinde eserlerini telif eden ve sonraki dönem tarih yazıcılığı için örnek olan çok sayıda müverrih bulunmaktadır. *Ravzatü's-safâ*'nın yazarı Mîrhând ve torunu *Habîbü's-siyer*'in müellifi Hândmîr, *Zafernâme* yazarları Şâmî ve Ali Yezdî, *Matla'u's-sa'deyn* ve *Mecma'u'l-bahreyn* müellifi Abdurrezzak-ı Semerkandî, *Mücmel-i Fusahâ* müellifi Fasîh-i Hâfî, *Târih-i Râkım* müellifi Mîr Seyyid şerîf-i Semerkandî ve *Timurnâme* yazarı Abdullah Hâtîfî bunlardan bir kaçıdır.

Bunlardan sonuncusu Abdullah Hatîfî ikisi tarih alanında olmak üzere hamse sahibi olup müellifin hayatı, eseri manzum Timurnâme'nin nüshaları üzerine bazı bilgilerle eserin muhtevası ve bir tarih kaynağı olarak değeri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

¹ Zabihullah Safa, *Târih-i Edebiyât der İran*, c. IV, Firdevs Yayınları, Tahran, 1383, s. 125.

² Ebu'n-nasr Sâm Mirzâ Safevî, *Tezkere-i Tuhfe-i Samî*, Haz. Rükneddîn Hümâyün-Ferruh, Esâtîr Yayınları, Tahran 1384, s. 14. Yazması için ayrıca bkz.: Meclis-i Şurâ-yı Milli Kütüphanesi (Tahran) No: 8836/1, vr. 5b. Mecmuanın ilk eseri olan *Tuhfe-i Sâmî*, hicri 1033 R. Evvel evasıtında istinsah edilmiştir. İstinsah yeri ve müstensihî ferağ kaydında zikredilmemiştir. Hümyun-ferruh tarafından gerçekleştirilen neşri ile zikredilen yazma arasında bazı ifade farklılıkları bulunmaktadır.

³ İbn-i Arabşah, *Acâibu'l-makdûr*, Haz. Suheyl Zekâr, el-Tekvîn Yayınları, Dımaşk, 2008, s. 293.; Türkçesi: Ahsen BATUR, *Acâibu'l-makdûr*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 444.; Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Dureru'l-'ukûd el-Ferîde fî Terâcimi'l-a'yân el-Müfîde*, c. I., Haz. Mahmud Celîfî, Dâru'l-garb el-İslâmî Yayınları, Beyrut, 2002, s. 557.

⁴ Emir Timur'un hangi seferlerine iştirak ettiği hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hâfız Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*, Haz. S. Kemal Seyyid JAVÂDÎ, c. I, Sazmân-e Çâp ve İntişârât Yayınları, Tahran, 1380, s. 15-16.

Hatîfî'nin özellikle Leyla vü Mecnûn'unun etkisi Türk edebiyatında yaygın olarak görülmektedir. Halîfe, Lâmi'î, Hamdullah Hamdî, Ahmed Rıdvân, Lârendeli Hamdî, Celâlzâde Sâlih Çelebî, Hakîrî ve Fuzûlî'nin aynı adlı eserlerinde etkisi görülen⁵ Abdullah Hâtîfî, h. IX./m. XV. asrın sonlarını ve X./XVI. asrın başlarını idrak etmiş ve Timurlu ile Safevî devletlerinin kurucularıyla ilgili manzum birer tarihî eser kaleme almıştır. Bu dönemde İran coğrafyası Moğol ve Timur devri badirelerini atlattığı ise de siyasi birlikten yoksundu. h. 907/1501'de Safevî Devleti'nin zuhuruyla İran siyasi birliğine kavuştuysa da, Camî'den sonra Fars edebiyatının kısmen inhitata uğradığı görülmektedir. Bu durumun esas amillerinden biri de Safevî şahlarının mezhepsel tutumlarıdır. Bunun neticesinde İran coğrafyasında yetişen birçok şair ve müverrih ya Rum diyarına veya o dönemde Hindistan'da yüksek himaye görmeleri sebebiyle Babürlü ve Gûrkanlı Devleti'ne iltica etmişlerdir⁶. Safevîlerin kuruluş devrinde edîb ve bilginin tanımı esasen hadisle ilgilenen, kelâm âlimi veya oniki imam hakkında mersiye yazanlara münhasır olur hale gelmişti⁷. Oysa hem Hindistan'da, hem de Osmanlı topraklarında tarih ve edebiyat, diğer bilim dallarına paralel olarak gelişme kaydetmekteydi. Bununla birlikte, yukarıda bahsi geçen dönemde İran coğrafyasında Hatîfî, Vahşî-yî Bâfukî, Hilâlî-yî Çağatayî ve Kâsımî gibi şair ve edîpler güzel ve kalıcı eserler vermişlerdir.

1. Müellifin Adı ve Künyesi

Tezkerelerde tam adı *Mevlana Abdullah* veya *Hâce Abdullah* şeklinde olup, künyesi *Hatîfî* olarak belirtilmiştir⁸. Bizzat Abdullah'ın kendisi kaleme aldığı manzumelerinde *Hatîfî* künyesini kullanmıştır. Babasının adı kaynaklarda geçmiyor; Hargird'in makam sahibi zatlarından birinin oğlu olduğunu belirtmekle yetinilmiştir. Abdullah Hatîfî'nin soyu, dayısı olan Abdurrahman Câmî tarafından süslendiği için kaynakların birçoğunda “Camî'nin kız kardeşinin oğlu” şeklinde takdim olunmaktadır⁹. Babasının Hargird'li olması hasebiyle *Hargirdî*, doğduğu yerin Câm olması nedeniyle de *Câmî*; Câm'ın ise o dönemde önemli merkezlerden biri olan Herat'a tabi olması dolayısıyla *Herevî* gibi künyelerle anılmasına sebep olmuştur. Bunlardan sadece *Hatîfî* mahlası Abdullah'ın kendi seçimi olup, diğer künyeler başkaları tarafından ona nisbet edilmiştir. Yazma eserler kütüphanelerinde, Hâtîfî'ye ait bazı eserler, dayısı Câmî'ye nisbetle yukarıdaki künyelere ek olarak *ibn-i uhtu'l-*

⁵ Agah Sırrı Levend, “Halife'nin Leyla ve Mecnunu”, *Türk Dili Mecmuası*, I/8, TDK, Mayıs 1952, s. 449-451.; Kemal Yavuz, “Leyla ile Mecnun Hikayesinin Edebiyattaki Yeri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II/4, Aralık 2005, s. 61-63.

⁶ Mevlana Musluhiddin Lâri bunlara bir örnektir. Lâri önce Hindistan'a, oradan da İstanbul'a gelmiş ve Diyarbakir'de vefat etmiştir. Kasımî, Şah Tahir ve Şevkî Yezdî de bunlardan bir kaçıdır. Bkz.: Kasımî Gunâbâdî, *Şah İsmailnâme*, Haz. Cafer Ş. Keyhânî, Ferhengistan-e Zeban ve Edeb-e Farsî Yayınları Tahrân, 1387, s. 4.

⁷ Hasan Rûmlu, *Ahsenü't-tevârih*, Haz. Abdul-hüseyn Nevâî, c. I, Esâfîr Yayınları, Tahrân, 1389, s. 82-85; Uveys Salih Sıddikî, “Hatîfî Hargirdî (Bahsî der-Ahvâl ve Asâr-ı Vey)”, *Hilâl*, S. 114, İdare-i Matbu'ât-ı Pakistan, Karachi, 1971, 1350, s. 32.

⁸ Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*, Haz. Kemal Erarslan, c. I, TDK, Ankara, 2001, s. 84.; Sam Mirza, *Tuhfe-i Sâmî*, vr. 35b.

⁹ Sam Mirza, *Tezkere-i Tuhfe-i Samî*, Haz. Rükneddîn Hümâyûn-Feruh, s. 160.

câmi, *Câmîyü's-sânî*¹⁰ veya Ebü's-sânî *el-Câmî*¹¹ şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca, Şehname yazarı Firdevsî'yi tazyik etmesinin etkisiyle *Firdevsîyü's-sânî* lakabını yakıştıranlar da vardır¹².

2. Doğum Yeri ve Tarihi

Kaynaklar Hatîfî'nin Câm'ın Hargird kasabasında doğduğu yönünde mütefiktirler. Hatîfî'nin muasırı olan Sâm Mirzâ Safevî, Horasan'ın bir kasabası olan Câm'ın Hargird'inde doğduğunu belirtir¹³. Ancak doğum tarihi hakkında her hangi bir eserde şimdiye kadar bir bilgiye rastlayamadık. Fahrü'z-zamânî Kazvinî, Hatîfî'nin Safevî şahı İsmail ile Hargird kasabasında vuku bulan görüşmesi sırasında 94 yaşında olduğunu belirtir¹⁴. Şah İsmail h. 916/ 1510-11 yılında Şeybek Han'ı yenilgiye uğrattıktan sonra Herat'a gelmiş ve burada birçok Sünnî ulemayı zulüm ve işkencelerle ortadan kaldırdıktan sonra¹⁵ Câm'a yönelmiş; Hargird kasabasında bulunan Şâh Kâsım-ı Envâr'ın mezarını ziyaret maksadıyla kasabada bulunduğu sırada bu buluşma gerçekleşmiştir. Şu halde Hâtîfî 822/ 1419 veya 1420 yılında Câm'ın Hargird kasabasında doğmuştur¹⁶. Her ne kadar Kazvinî onun Câm'da doğduğunu belirtse de, Hatîfî'nin vefatından 30 sene sonra eserini telif eden Sam Mirzâ'nın Hargird'de doğduğuna dair kaydını dikkate almak daha doğru olacaktır¹⁷. Gerek babasının Hargird'in makam sahiplerinden olması, gerekse dayısı Abdurrahman Câmî'nin 23 Şaban 817/ 7 Kasım 1414'te Hargird kasabasında dünyaya gelmiş olması bu durumu teyit etmektedir¹⁸.

3. Hayatı

Hayatının ilk evresiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Fahrü'z-zamânî'nin belirttiğine göre Hâtîfî, gençliğinin başlangıcında Emir Hümâyûn-ı Tebrizî (Esferâyinî)¹⁹ ile birlikte Irak ve Azerbaycân seyahatine katılmıştır. Sıklıkla dayısı olan Mevlanâ Abdurrahman Câmî'nin yanına, Herat'a uğrar, onun

¹⁰ Emin Ahmed-i Râzî, *Heft İklim*, Tahran, Meclis-i Şurâ-yı Milli kütüphanesi, Yazma No: 13576, vr. 178b. Bu nüsha 3 R. Evvel 1093/ 12 Mart 1682'de Cihanşah adlı kâtip tarafından Meşhed'de istinsah edilmiştir.

¹¹ Timûrnâme'nin bir nüshası (Zafernâme adıyla) Çorum Hasan Paşa kütüphanesinde 1233 numarayla kayıtlıdır. Keza; aynı müellife ait *Leyla vü Mecnûn* da bu şekilde bir künyeyle Milli Kütüphanede 3142 numarayla kayıtlıdır.

¹² Mahmûd b. Hidâyetullah Afveştî, *Nakâvetü'l-âsâr fi Zikri'l-ahyâr*, Haz. İhsân İŞRÂKÎ, İlmî Farhangî Yayınları, Tahran, 1373, s. 11.

¹³ Sam Mirza, *Tuhfe-i Samî*, vr. 35b. Hümayun Ferruh neşri, s. 160.

¹⁴ Abdü'n-nebî Fahrü'z-zamânî-yi Kazvinî, *Tezkere-i Meyhâne*, Meclis-i Şurâ-yı Milli Kütüphanesi (Tahran) No: 797, vr. 56a. Bu nüsha 1 R. ahir 1105/ 30 Kasım 1693'te Mehdi b. Muhammed Kiyâ-yı Lengerûdî tarafından istinsah olunmuştur. Ayrıca bkz.: Abdü'n-nebî Fahrü'z-zamânî-yi Kazvinî, *Tezkere-i Meyhâne*, (haz: A. Gülçin Me'âni), İkbâl ve Şürekâ Yayınları, Tahran, 1340, s. 115.

¹⁵ Abdü'l-hüseyn Nevaî, *Şâh İsmâil Safevî (Esnâd ve Mukâtebât-ı Târihî Hemrâh bâ Yâd-dâştâ-yı Tafsilî)*, İntişârât-ı Büyâd Fahang-i İrân, Tahran, 1347, s. 77.

¹⁶ Muhammed Takî Hulûsî, Hatîfî'nin doğum tarihini h. 814/ 1411-12 göstermekle yanılmıştır. Bkz.: Muhammed Takî Hulûsî, "Cây-gâh-ı Nizâmî der Mesnevî-serâyi ve Şinâhtî ez Mukallidîn-i Meşhûr-ı Vey" *Şinâht*, S. 28, Tahran, 1379, s. 90.

¹⁷ Sam Mirza, *Tuhfe-i Samî*, vr. 36a.

¹⁸ Ali Asgar Hikmet, *Câmî*, İntişârât-ı Tûs, Tahran ş. 1363, s. 59.

¹⁹ Aslen Esferâyinli olup, belli bir zaman Tebriz'de Sultan Yakub'un hizmetinde bulunması sebebiyle Tebrizî lakabıyla anılmaktadır. Şairdir. Bkz. En'âmu'l-hak Kevser, "Hümâyûn-ı Esferâyinî" *Hilâl*, S. 62, İdare-i Matbuât-ı Pakitan, Karachi, 1345, s. 27.

gözetiminde ilk şiirlerini yazmaya başlar. Herat'a her uğradığında devrin hükümdarı Sultan Hüseyin Mirza ve onun veziri Alişir Nevâyî tarafından izzet ve ikramla karşılanır, iltifatlarına mazhar olurdu. Ayrıca, Hüseyin Mirza'nın oğulları Muzaffer Hüseyin Mirzâ ve Keyik Mirzâ (Muhammed Muhsin Mirzâ)'nın yanı sıra vezirzâdelerden olan Mevlana Âsafî²⁰ ile de birlik ve beraberlik içerisinde bulunmuştur²¹.

Kendisinden ilk defa bahseden Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis* adlı eserinde Hatîfî'nin Mevlana Nureddîn Câmî'nin hizmetinde bulunduğunu belirtir ve onunla yakın akraba olduğundan bahseder. Şiir sanatının muhtelif şubelerinden mesneviye daha meyilli olduğunu, tezkeresini (*Mecâlisü'n-nefâis*) yazdığı sıralarda Hatîfî'nin *Leylâ vu Mecnûn*, *Hüsrev û Şirîn* ve *Heft Peyker*'i Nizâmî'yi örnek olarak nazmettiğini; *İskender-nâme*'ye karşılık da *Zafer-nâme*'yi nazma meşgul olduğunu belirtmiştir. "Hatîfî'ye ait manzumelerin halk arasında fazlasıyla meşhur ve revaçta" olduğunu beyan eden Nevâî, onun gençlik sebebiyle önceleri davranışlarında uygunsuzluk olduğunu, sonraları bunu terkle daha tutarlı davranmaya başladığını da zikreder²². Nevâyî, Hâtîfî'nin künyesinden bahsetmez, onu Mevlanâ Abdullâh şeklinde takdim eder. Hayatı hakkında da bilgi vermez, na'tından ve savaş tarifiinden birer beyitlik örnek vermeye iktifa eder.

Hatîfî'nin bir diğer muasırı olan Hândmîr, *Hülâsetü'l-ahbâr* adlı eserinde şair hakkında muhtasar bilgiler vermiştir. Fakat bu bilgiler *Mecâlisü'n-nefâis*'in Hatîfî ile ilgili kaydına fazladan bir bilgi ilave etmez. Bununla beraber ilk defa Mevlana Abdullah'ın künyesini *Hâtîfî* şeklinde veren eser olup, Abdurrahman Câmî ile aralarındaki akrabalık bağına da "Mevlanâ Nureddîn Abdurrahman Câmî'nin kız kardeşinin oğluydu" şeklinde tasrîh eder; "mesnevî nazmında zamanının şairlerinden ileri bir seviyede" bulunduğunu belirtir²³. Nevâî ve Hândmîr'in her ikisi de Hatîfî'nin o zamana kadar *Leylâ vu Mecnûn*, *Hüsrev û Şirîn* ve *Heft Peyker*'ini tamamladığını, bunu yaparken Nizâmî'yi örnek aldığını zikreder. Nevâî, *Mecâlis*'ini yazdığı sıralarda Hatîfî'nin *İskender-nâme*'ye karşılık *Zafer-nâme*'yi nazmetmekle meşgul olduğunu belirtmiştir. Bu kayıt bize Hatîfî'nin 1491 veya 1498 yılından önce Timûr-nâme'nin nazmına başladığını gösterir²⁴. Hindistan'ın Lucknow/Awadh kütüphanesinde Timurname'nin 908/1502-1503 tarihinde istinsah edilen bir

²⁰ Tam adı Hâce Âsafî Herevî b. Nimetullah Kahistânî'dir. Timurlu şehzâdesi Bed'uz-zamân Mirzâ'nın mülazımlarından olup, bu sebeple "Âsafî" künyesiyle anılmıştır. Bkz.: En'âmu'l-hak Kevser, "Hâce Âsafî Herevî", *Yağma*, S. 194, Tahrân, Şehrîver 1343, s. 282.

²¹ Fâhrü'z-zamânî, *Meyhâne*, vr. 56b.

²² Ali-Şir Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâis*, Haz. Kemal Erarslan, c. I., TDK, Ankara, 2001, s. 84.; Nevâyî, *a.g.e.*, c. II, s. 401. Vâle-i Dâğîstânî, Hatîfî'nin ahvâlini aktarıken: "Zâhîren Mevlanâ Câmî'ye akraba ise de manen ondan çok uzaktır...Fîrdevsî, Nizâmî ve Dehlevî'nin mesnevîyâtını beğenmez...Mevlanâ Câmî'nin mesnevîyâtına da iltifatta bulunmaz, hatta ihanette bulunur...Merhûm Alişir Nevâyî de Zafernâm'sinden birkaç beyti kullanarak yerinde istihzâ ve itirâzda bulunur..." şeklinde Nevâyî'den de nakillerde bulunur. İncelemelerimizde Nevâyî'nin *Mecâlis*'inde böyle bir kayda rastlayamadık. Bkz.: Vâle-i Dâğîstânî, *Tezkere-i Riyâzü'ş-şü'erâ*, (tashih: Muhsin Nâcî Nasrabadî), c. IV, İntişârât-ı Esâtîr Yayınları, Tahrân, 1384, s. 2491.

²³ Gıyaseddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Hülâsetü'l-ahbâr fî Beyân-ı Ahvâlü'l-ahyâr*, Meclis-i Şurâ Kütüphanesi, Tahrân, Yazma no: 9356 vr. 460b. Kullandığımız bu yazma nüsha İsmail b. Pîr Muhammed tarafından 6 Recep 1033/ 24 Nisan 1624'te istinsah edilmiştir.

²⁴ Kemal Erarslan, *Mecâlisü'n-nefâis*'in 1491 veya 1498'de telif edildiğini belirtir. Bkz.: Nevâyî, *a.g.e.*, c. I, s. XXX-XXX.

nüshasının görülmüş olması²⁵, telif işinin bu tarihten önce tamamlandığını düşündürmektedir. Eser adının Timurname dışında bir künyeye anılması, telif işinin nihayete ermeden önceki kavuştuğu şöhretin göstergesidir. *Ravzatü's-safâ*'nın bu husustaki kaydı ise “İskender-nâme mukâbilinde Timûrlu Tarihi'ni nazmetti...”²⁶ şeklinde olup eserin adını zikretmeden muhtevasına işarette bulunur. Ayrıca, “Fütühât-ı Nevâb-ı Kâm-yâb-ı Şâhî'yi”²⁷ nazma başladı...” ise de tamamlamaya ömrü kafi gelmediği belirtilmiştir. Yalnız bu eserde Hatîfî'nin adı “Abdullah” yerine “Abdulhay” şeklinde belirtilmiş olup, müstensihin hatasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Meyhâne adlı tezkere sahibi Kazvinli Abdünnebî Fahru'z-zamânî, Hatîfî hakkında “değerli ve nâmlı Mevlanâ Abdurrahman Câmî'den sonra hiç kimse onun mertebesinde şiir yazamamıştır” demekte ve Hatîfî'nin hayatı ile ilgili Mahzen-i *Ahbâr* adlı eserden nakillerde bulunmaktadır. Buna göre Hatîfî hamse nazmetmeye başlama kaygısına kapılınca dayısı Abdurrahman Câmî'nin yanına giderek izin talep eder. Dayısı ondan Firdevsî'nin şu beyitlerine cevap yazmasını ister:

گرش در نشانی به باغ بهشت	درختی که تلخ است ویرا سرشت
به بیخ انگبین ریزی و شیر ناب	ور از جوی خلدش به هنگام آب
همان میوه تلخ بار آورد	سر انجام گوهر به کار آورد

(*Yaradılışı itibarıyla fitratı acı olan ağacı cennet bahçesine de diksen, sulama anında cennet nehirlerinden dibine bal ile süt de döksen, en sonunda fitratı, yaradılışı icabı acı meyve verir.*)

Hatîfî'nin yazdığı cevap şöyledir:

نهی زیر طوس باغ بهشت	اگر بیضه زاغ ظلمت سرشت
ز انجیر جنت دهی ارزنش	به هنگام آن بیضه پروردنش
به آن بیضه دم در دمد جبرئیل	دهی آیش از چشمه سلسبیل
برد رنج بیهوده طوس باغ	شود عاقبت بیضه زاغ زاغ

(*Yaradılış itibarıyla fitratı kara olan karganın yumurtasını, cennet bahçesinde yaşayan tavus kuşunun altına bıraksan; yumurtayı yetiştirirken tavus kuşunu darı yerine cennet incirinin taneleriyle beslesen de, su ihtiyacını da selsebil çeşmesinden karşılasan, hatta o yumurtaya Cebra'îl bile nefesini verse nihâyetinde karganın yumurtasından çıkacak olan yine karga olur. Tavus kuşunun çektiği sıkıntılar ise beyhûde olur*²⁸.)

Dâğîstânî, Abdurrahman Câmî'nin, Hâtîfî'nin hamse yazmaya ehil olduğunu söylediğini belirtir. Hatta ilk manzumesi olan Leyla ve Mecnûn'un açılış beytinin de

²⁵ En'âmu'l-hak Kevser, “Abdullah Hatîfî”, *Hilal*, S. 44, İdare-i Matbu'ât-ı Pakistan, Karachi, 1963, s. 64.

²⁶ Gıyaseddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Ravzatü's-safâ fî Siyreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hülefâ*, Haz. Cemşid Kiyân-fer, c. XI, Esâtir Yayınları, Tahran, 1385, s. 5989.

²⁷ Bu eserin tezkerelerde muhtelif adlarla anıldığı görülmektedir: *Şehnâme-i Hâtîfî*, *İsmâil-nâme*, *Şehnâme-i Hazret-i Şâh İsmâil*, *Mesnevî-yi Fütühât-ı Şâhî* bunlardan bir kaçıdır. Şâh İsmâil'in saltanatının ilk yıllarına ait fütuhatlarıyla ilgili manzum bilgiler ihtiva eden eser Seyyid Alî Âl-i Davûd tarafından bir mukaddime ve tashihlerle *Nâme-i Ferhengistân* dergisinin XXXIII. Sayısının eki olarak Tahran'da neşredilmiştir.

²⁸ Abdullah Hâtîfî, *Timûrnâme*, Bulgaristan Millî Kütüphanesi, Or 994, vr. 37b. Hâtîfî bu beyti Timur'un Herat Bölgesinde bulunan Puşenc'in fethinin anlatıldığı kısımda zikreder.

Hatîfî'nin isteği üzerine dayısı Abdurrahman Câmî tarafından dercedildiği kaynaklarda yer alır²⁹. Bazı tezkere sahipleri Abdurrahman Câmî tarafından Leylâ ve Mecnûn nazmedilmiş olduğu halde Hatîfî'nin de aynı manzumeyi telife kalkışması, hatta bunun açılış beytini de dayısından rica etmesini eleştirmiş ve Hatîfî'yi yüzüzlük ve utanmazlıkla itham etmişlerdir³⁰.

Gençlik yıllarında sıklıkla Herat'a uğradığı ve dayısı Mevlânâ Câmî vasıtasıyla Nevâî, Baykara ve onun şehzadeleri Muzaffer ve Muhsin Mirzalarla buluştuğu ve adı geçenler tarafından izzetle karşılandığı anlaşılmaktadır³¹. Abdurrahman Câmî'nin 898/1492'de Herat'ta vefatıyla artık ihtiyarlık yaşlarına erişmiş olan Hatîfî'nin (73 yaş) Herat'a uğramamaya başladığı düşünülebilir. Hâtîfî doğduğu kasaba olan Hargird'de kendisi için bir bağ evi (Çâr-bâğ) inşa etmiş ve hayatının geri kalanını burada inzivada geçirmiştir. Her sene ziraattan elde ettiği büyük sayılabilecek meblağı fukarâya dağıttığı da kaynaklarda yer alır. Ayrıca bağ evinde bir de hanikâh inşa etmiş ve dervişlerle ibadete meşgul olmuştur³². Hâtîfî'nin Kübrevîyye tarikatine mensup olduğunu Kazvînî tasrih eder³³.

Hatîfî, 916 yılında -Sam Mirza'ya göre 917- doğduğu kasaba olan Hargird'de Şah İsmail ile görüşmüştür. Fahu'z-zamânî'ye göre Hatîfî'nin yaşı Şah İsmail ile buluştuğu sırada doksan dört idi³⁴. Şah İsmail, rakibi Şeybek Han'ı bertaraf ettikten sonra zikredilen sene içerisinde Cam'a uğramıştır. Şah'ın Cam'a gelme sebebi Sam Mirzâ'ya göre Kâsım-ı Envâr'ın türbesini ziyaret etmektir³⁵. Hargird'de dolaşmaya başlayan Şah İsmail'in yolu, Hatîfî'nin bağına düşer. Bağ kapısının kapalı olması üzerine kement yardımıyla içeri girilip Şah için kapı açılır. Bu esnada Hatîfî haberdar olarak kapıya gelir ve şah onun hakkında bazı sorular sormak suretiyle şair olduğunu öğrenir. Ardından Hatîfî'nin evine giren Şah, şiirlerinden bazı örnekler talep eder. Hatîfî'nin şiirlerini beğenen Şah İsmail onu ihsâna gark ettikten sonra *Fütûhât-ı Şâhî*'yi nazmetme vazifesini ona tevdi eder. Buluşmayla ilgili Şah İsmail'in oğlu Sâm Mirzâ'nın aktardığı bilgiler bunlardır. Fahu'z-zamânî'nin bu husustaki kaydı ise, Şah İsmail'in Hatîfî'nin bağına zikredildiği gibi girişinin söz konusu olmadığını, devlet ricalinin tavsiyesi üzerine Hatîfî'nin otağa davet edildiğini, burada vuku' bulan görüşmede Hatîfî'nin Şah'a sunduğu şiirlerinin beğenildiği yönündedir. Aynı müellif, bu görüşmenin ardından Şah İsmail'in iade-i ziyarette bulunduğunu ve Hatîfî'nin bağına teşrif ettiğini de belirtir. Sabahtan akşama kadar bağda kalan Şah İsmail'in, şairin istek ve ricalarını yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bağda gerçekleşen görüşme esnasında Hatîfî, Sünni olmaları dolayısıyla korku içerisinde yaşamakta olan Şeyh Ahmed Câmî'nin soyundan

²⁹ Mir Hüseyin Dost Sambhalî, *Tezkere-i Hüseyinî*, Matbaa-i Münşî Nol-kişver, Lucknow, 1875, s. 366. Mir Hüseyin eserini 1163/1749-50'de tamamlamıştır. Sambhal günümüzde Yeni Delhi'nin doğusunda yer alan Muradabad'ın 22 mil güney-batısında bulunmaktadır. Ayrıca bkz.: Sam Mirza, *Tuhfe-i Sâmî*, vr. 35b.

³⁰ Vâle-i Dâğîstânî, *Riyâzü 'ş-şü'erâ*, c. IV., s. 2342.

³¹ Fahu'z-zamânî, *Meyhâne*, vr. 56a.

³² Sam Mirza, *a.g.e.*, vr. 36b.; Fahu'z-zamânî, *a.g.e.*, vr. 56b.

³³ Fahu'z-zamânî Kazvînî, *Tezkere-i Meyhâne*, Haz. A. Gülçin Me'ânî, İkbâl ve Şürekâ Yayınları, Tahran 1340, s. 115.

³⁴ Fahu'z-zamânî, *a.g.e.*, vr. 56a.

³⁵ Sam Mirza, *Tuhfe-i Sâmî*, vr. 36a.

olanların affını dilediği, onun bu ve diğerleri hakkındaki af ricaları Şah İsmail tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır³⁶.

Bu görüşme ile ilgili Sambhâlî'nin kaynak beyan etmeden dercettiği dikkat çekici bir bilgi daha vardır. Buna göre Şah İsmail, Hatıfî'nin bağında şairin divanını mütala'ya başlar. Şu kıt'a'ya ulaşınca tebessüm eder:

بس عجب دارم ز ادراك شه کشور گشا
آن که بر درگاه او گردون غلامی کرده است
گر³⁷ برای خاطر جمعی لوند ناتراش
نقطه "جامی" تراشیده است (و) "خامی" کرده است

(Çok hayretteyim ülkeler fâtihi Şâh'ın idrâkından. O Şâh ki, kapısında bütün cihân kulluk eylemiş. Tıraşsız, ayak takımı topluluğun hâtırı için; "Câmî"nin noktasını tıraşlamış ve "hâmlık" eylemiş.)

"Kıt'anun söylenme sebebine gelince; padişâh (Şah İsmâil) nerede Câmî adı yazıldıysa bunların bulunarak cîm (ج) harfinin noktasının silinmesi ve üzerine eklenerek hu (ه) harfine tahvil edilmesi emrini vermişti. Padişah (Hâtıfî'nin bu kıtasını mütalaadan sonra) vermiş olduğu bu hükmünden vazgeçti"³⁸.

Hâtıfî'nin hamse sahibi olmasında bu görüşmenin tesiri büyüktür. Zira o ana kadar dört mesnevi sahibiydi ve bu görüşme sırasında Şah İsmail'in emriyle beşinci manzûmesini nazma başlamıştı³⁹. Daha önce de işaret edildiği gibi bu eser muhtelif adlarla anılmakta, ancak en çok *Fütuhât-ı Şâhî* olarak zikredilmektedir. Eseri nazmetme emrini aldığı tarihten vefatı tarihine kadar on yılı aşkın bir sürede tamamlanamamış olmasını, şayet başka bir sebep yoksa Hatıfî'nin ihtiyarlığına bağlamak mümkündür. Sonuçta Şah İsmail'in onun ailesine ve Câm meşâyihine verdiği mihnetlere tarihi eserler şahitlik yapar. Şah İsmail'in fütuhatıyla ilgili olan şehname tarzındaki bu eser bin beyitlik halini alınca Hatıfî'nin vefatı dolayısıyla yarım kalmıştır. Buna benzer Tahmasıb adına aynı muhtevâyla hazırlanmış olan bir diğer manzum eser ise Hâtıfî'nin öğrencisi Kasımî Günâbâdî tarafından tamamlanmıştır. *Şehnâme-i Kâsımî* adıyla bilinen bu eserin güzide bir nüshası Tahran'da *Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi*'nde 2661 numarayla kayıtlıdır.

Hâtıfî ile ilgili bilgi veren bazı Türk tezkirecileri de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Mehmet Nail Tuman'dır. Nâil, *Tuhfe-i Nâilî* adlı eserinde çok özet bir şekilde şu bilgileri aktarır:

Abdullah Hâtıfî Çelebî, Molla Câmî'nin hemşire-zâdesidir. Timûr Leng vakayi'ine dair olan "Zafer-nâme"'nin nâzımı, vefatı tarihi me'hazlarda ihtilâflıdır. Kâmûs'l-a'lâm: h. 918/m. 1512, Sicil'de: h. 926/m. 1519, Lugât-ı Târihiye: h. 927/ m. 1520 tarihlerini göstermektedirler. Sicil'in Molla Câmî'nin birader-zâdesi demesi doğru değildir⁴⁰.

³⁶ Bkz.: Fahrû'z-zamânî, *Meyhâne*, vr. 56b-57a.; Sam Mirzâ, *a.g.e.*, vr. 36a-36b.

³⁷ "که از" terkibinin kısaltılmış hâli olan "کز" olması daha doğru olacaktır.

³⁸ Mîr Hüseyin Dust, *Tezkere-i Hüseyinî*, s. 369.

³⁹ Mîr Seyyid Şerif Râkım-ı Semerkandî, *Târih-i Râkım*, Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi, No: 14429, vr. 136a.

⁴⁰ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Haz. C. Kurnaz, M. Tatçı, c. II, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001, s. 1187. Ayrıca, bizim incelediğimiz Nuri Akbayar'ın hazırladığı *Sicil-i Osmanî*'de "birader-zâdesi" yerine "biraderidir" ibaresi yer almaktadır. Bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, (haz.: Nuri Akbayar), c. II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 655.

Şemseddin Sâmî de *Kâmûsü'l-a'lâm*'ında Hatîfî'ye yer vermiş ve onunla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

Hâtîfî, Mevlanâ Abdullah; Meşâhir-i Şuerâ-yı İran'dan olup, Câmî ve Mevlanâ Abdurrahman Câmî hazretlerinin hemşire-zâdesidir. Her nevi şiirde ve 'ale'l-husus mesnevî nazmında mahareti müsellemdir. Leylâ vu Mecnûn ve Hüsrev û Şîrîn gibi yüzlerce defalar yazılmış hikâyâtı hâvî bir hamsesi, "Heft Manzar" unvanıyla bir manzûmesi ve "İskender-nâme"ye taklîden bir "Tîmûr-nâme"si vardır, ki Tîmûr Leng'in muhârebâtını musavvır olup, bunun birçok yerlerini mükerreren mahy ve ispatla tashîh ederek, kırk senede ikmâlîne muvaffak olabilmıştır. Manzûmeleri makbûl ise de, ucb ve gurûru olup Firdevsî ve Nizâmî gibi e'âzım-ı şuerânın âsârını tazyike cüret ettiği mervidir. Vatanı olan Câm'da bir bağ yaptırıp evâhir-i ömrünü orada, hâlet-i inzivâda geçirmiş; ve 918'de (m. 1512-13) vefat etmiştir⁴¹

Şemseddin Sâmî'nin Hâtîfî ile ilgili verdiği bilgiler, vefatı tarihi hariç, doğru tespitlerdir. Dikkat çeken bir husus var ki, o da önce Hâtîfî'nin eserlerini, Şîrîn u Ferhâd hariç zikreder, en sonunda da birkaç beyt örnek verirken bunların "Zafer-nâme"den olduğunu belirtir. Bu da, Tîmûr-nâme ile aynı eser olduğunun farkında olmadığını gösterir. Ancak, çoğu tezkire yazarlarının gözden kaçırdığı, Hâtîfî'nin kibir sahibi ve gururlu olduğunu, Firdevsî ve Nizâmî gibi büyük şairlerin eserlerini tazyike cüret ettiği gerçeğini beyan etmesi önemlidir. Zira Hâtîfî, Tîmûr-nâme'sinin muhtelif yerlerinde adı geçen iki şaire yüklenmekte ve kendi yazdıklarının, Firdevsî ve Nizâmî'nin eş'ârından geri kalmadığını, bazı gerekçeler ileri sürerek beyan etmektedir⁴².

4. Vefat Tarihi ve Mezarı

Hândmîr, Abdullah Hatîfî'nin Muharrem 927/Aralık 1520 veya Ocak 1521'de vefat ettiğini zikreder⁴³. Hasan Rûmlu da Belgrat'ın fethi ile aynı yıl içerisinde ve muharrem ayında göstererek 927 yılına işaret eder⁴⁴. Fahu'z-zamânî'nin vermiş olduğu 914/1508 veya 1509 tarihi shven kayda geçmiş olmalıdır. Zira hemen akabinde vermiş olduğu iki ebced terkininin verdiği tarihler 927/1520 veya 1521 yılını göstermektedir⁴⁵. Râkım-ı Semerkandî de aynı ebced terkinini yıl zikretmeden verirken, Emîn Ahmed-i Râzî buna ilave olarak bir terkip daha verdiği gibi 927 senesini gösterir⁴⁶. Sâm Mirza da "Câmî-yi Sâni ne oldu" manasındaki Farsça terkipte aynı seneyi göstermiştir.

Hâtîfî'nin vefatı tarihi ile ilgili kaynaklarda ihtilaf varsa da hicri 927 senesi

⁴¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, c. VI, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1316 (1898), s. 4721.

⁴² Hâtîfî'nin tazyik ettiği ve kendisiyle kıyasladığı şairler için Timurnâme'nin beşinci başlığı altındaki bilgilere bakılabilir.

⁴³ Hândmîr, *Ravzatu's-safâ*, c. XI, s. 5989.

⁴⁴ Hasan Rûmlu, *Ahsenü'l-tevârih*, Haz. Abdul-hüseyn Nevâî, c. II, Esâtîr Yayınları, Tahran 1389, s. 1120.

⁴⁵ Terkipler şunlardır: "شاعر شهان" ve "شه شاعران". Bkz.: Fahu'z-zamânî, *a.g.e.*, vr. 58b. Said Nefîsî, Hâtîfî'nin doğum tarihi ile ilgili bilgi verirken Fahu'z-zamânî'nin 914'te şairin vefatı ile ilgili kaydını sıkıntılı bulmuştur. Oysa Fahu'z-zamânî birkaç satır sonrasında ebced hesabıyla 927 tarihini vermiştir. Bkz.: Zabihullah Safa, *Târih-i Edebiyat*, c. IV, s. 440. Reyhânetü'l-edeb, 927'nin yanı sıra 918'i de verir. Bkz.: Muhammed Ali Tebrizî, *Reyhânetü'l-edeb*, c. VI, Hayyâm Yayınları, Tebriz, 1369, s. 347.

⁴⁶ Semerkandî, *Târih-i Râkım*, vr. 134a.; Semerkandî, *Târih-i Râkım*, Sütüde neşri, s. 107. Emin Ahmed Râzî'nin Hâtîfî'nin vefatıyla ilgili naklettiği terkip "جامی ثانی چه شد" olup vermiş olduğu 927 tarihine muvafiktir. Râzî, *Heft İklim*, vr. 178a.

muharrem ayı/ Aralık 1520 veya Ocak 1521 genel kabul görmektedir. Hatıfî ile ilgili bilgi ihtiva eden eserler, onun ömrünün son yıllarını Hargird'de vaki bağ evinde inziva hayatı yaşayarak geçirdiğini naklederler. Bunlar içerisinde Hatıfî'nin vefatından otuz yıl sonra eserini telif eden ve bu sebeple itimada şayan olanı, Şah İsmail'in oğlu Sâm Mirzâ'nın *Tuhfe*'sidir. Sam Mirzâ, Hatıfî'nin doğduğu yer olan Hargird'de vefat ve aynı yerde defnedildiğini belirtir⁴⁷. Ubeydullah b. Ebu Sa'id Herevî, Asîleddin Vâiz'in *Maksadü'l-ikbâl* adlı eserine yazdığı zeylinde, Hatıfî'nin mezarını Herat'ta Sa'deddin-i Kaşgarî'nin mezarının yanında gösterir⁴⁸. Şüphesiz bu bilgi doğru değildir. Zira Hatıfî'nin ömrünün son yıllarını doğduğu kasaba olan Hargird'de, kendi bağında inzivaya çekilerek geçirdiği muasırı kaynaklarca ittifakla zikredilir⁴⁹. Herat'ın Safevîler tarafından ele geçirilmesinin ardından şehirde bulunan ulemaya ait mezarlar, bu arada bizzat Hatıfî'nin dayısı Abdurrahman Câmî'nin mezarının yakılarak tahrip edildiği bir dönemde Hatıfî'nin inzivâ köşesinden çıkıp da Herat'a yerleşmiş olması pek de mümkün görülmemektedir. Buna ilave olarak, Hatıfî'nin Şah İsmail ile kendi bağında görüştüğü sırada doksan dört yaşında bir pir-i fânî olduğu düşünülecek olursa, böylesine yaşlı bir insanın, ömrünün son demlerini bağının içerisinde inşa ettiği zaviyesinde geçirmiş olduğu daha tutarlı ve makul görünmektedir. Nitekim mezarının Herat'ta olduğunu belirten Ubeydullah, yukarıda değinilen zeylini 1198/1783-4'te telif etmiş ki, kîdâmetine binaen bu hususta Sâm Mirzâ'nın kaydına ittika etmek daha doğru olacaktır. Şu halde Hatıfî'nin mezarı, doğduğu kasaba olan Câm'ın Hargird kasabasında, kendi inşa ettiği bağın içerisinde bulunmaktadır.

5. Eserleri

Hâtıfî, hamsecilikte Nizâmî'nin meşhûr mukallitlerinden biridir. Ancak Şâh İsmâil'in emriyle nazmına başladığı bir mesnevîsini tamamlamaya ömrü iktifa etmemiştir. *Leylâ ve Mecnûn* onun ilk manzum eseridir. Tezkerelerin belirttiğine göre bu eserini nazma başlamadan önce dayısı Abdurrahman Câmî'nin iznini almış ve ilk beytini de Mevlanâ Câmî nazmederek eserin başlangıcını yapmıştır. Bu eserini Şâh Kâsım-ı Envâr'a takdim etmiş ve ondan iyilikle yâd edilmiştir. Eser, Câmî'nin nazmettiği ilk beytiyle birlikte 2605 beyti hâvî olup, Saadulloev tarafından Tacikistan'da neşredilmiştir⁵⁰.

İkinci eseri olan *Şîrîn ve Hüsrev*'i de Câmî'nin teşviki ile nazmederek Ali-Şîr Nevâyî'ye takdim etmiştir. Hatıfî bu eserinde önceki şairlerden Nizâmî ve Dehlevî'nin aynı adlı eserini örnek almış, ancak sırf taklit olmayıp, yer yer yeni ve farklı konularla nazmetmiştir. Saadulloev'in tashihine göre 1815 beyitten oluşur⁵¹.

Hatıfî'nin bir diğer manzumesi *Heft Peyker*'dir. Nizâmî'nin, Sasanî

⁴⁷ Sam Mirzâ, *Tuhfe-i Sâmî*, vr. 36b.

⁴⁸ Ahmed Gülçin Me'ânî, *Tarih-i Tezkerehâ-yi Farsî*, c. I, Senâi Yayınları, Tahran, 1348, s. 155; Fahu'z-zamânî, *Tezkere-i Meyhâne*, Haz. Ahmed Gülçin Me'ânî, İkbâl Yayınları, Tahran, 1340, s. 118. Ayrıca bkz.: Saadullo Asadulloev, "Mezâr-e Abdurrahmân Câmî ve Kabr-e Abdullah Hâtıfî", *Cüstârâhâ-ye Edebî*, S. XXXI, Meşhed, 1351, s. 793.

⁴⁹ Sam Mirzâ, *Tuhfe-i Sâmî*, vr. 36b.; Semerkandî, *Târih-i Râkım*, vr. 134a.; Semerkandî, *Târih-i Râkım*, Sütûde neşri, s. 107.

⁵⁰ Abdullo Hotifî, *Laylî va Majnun*, Ed. Saadullo Asadulloev, Universiteti Davlatii Tojikiston, Dushanbe, 1962.

⁵¹ Abdallâh Hâtıfî, *Şîrîn i Khusraw*, Ed. Saadullo Asadulloev, Nuka, Moskva, 1977.

hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un destanını anlattığı aynı adlı eserinden esinlenerek kaleme alınmıştır. Yaklaşık 2500 beyitten oluşur. Bursalı Lâmi'î tarafından Türkçeye çevirisi de yapılmıştır.

Diğer bir eseri de Şah İsmail'le mülakatından sonra onun emriyle nazmına başladığı, ancak vefatı sebebiyle yarım kalan *Şehnâme-i Hâtîfî*'dir. Bu eseriyle ilgili bilgiler yukarıda verilmiştir. Hâtîfî'nin mesnevîden başka gazel, kaside, kıt'a ve rübâî kalıplarında da şiirler yazdığı bilinmektedir. Ayrıca, Timûrnâme adlı eserinden çıkarılan bir Sâkînâme ve ona nisbet edilen bir divanından da bahsedilir.

5.1. Timûrnâme

Yazara esas şöhretini kazandıran manzum eseridir. Şehname tarzında nazmedilen eser, daha müellif hayattayken geniş bir coğrafyada tanınmaya başlanmıştır. Müellif Hâtîfî de bu vaziyetin farkında olup eserinde bu duruma "padişahların kulaklarına küpe olmaya lâayık söz incilerini, cihân ehline saçtım. Çin hudûdundan Rûm'un uzak diyârlarına kadar bu söz incileri her ülkeye ulaştı..."⁵² Sözlüleriyle işaret etmektedir. Timurnâme'nin nüshalarından bazılarının Osmanlı coğrafyası, Rusya'nın muhtelif bölgeleri ile Hindistan gibi çeşitli coğrafyada istinsah edilmiş olması da bu durumu teyit eder niteliktedir⁵³.

5.1.1. Telif Sebebi

Hâtîfî, Timurnâme'nin telif sebebini doğrudan zikretmemiştir. Ancak eserin beşinci başlığı altında hem bu husus hakkında, hem de dönemin edebiyatı ve edebiyat algısı ile kendisinin edebi kişiliği ve eseri Timurnâme hakkında çok önemli bilgilere değinmiştir. Dolayısıyla bu başlık altındaki bilgilere etraflıca bakmakta yarar vardır. Beşinci başlık, çalışmaya esas aldığımız Bulgaristan nüshasında "Temûr-nâme Destânının başlangıcı" şeklindedir. Bu nüsha hariç, incelediğimiz diğer nüshaların hemen hemen hepsinde "Kûh-pâre adıyla isimlendirilen destân" şeklinde geçer⁵⁴. Hâtîfî bu başlık altında zikrettiklerini, eserinin değeri için çok kıymetli olduğu düşüncesiyle bu şekilde adlandırmış olmalı.

Bu başlık 62 beyitten oluşmaktadır. Hâtîfî ilk olarak okuyucularına şah, şehriyar, baş ve server, efendi ve cihanın kendisini beğenen zat olarak seslenmekte; söyleyeceklerinin biraz ölçülerek düşünülmesini, beğenilmediği takdirde unutulmasını rica etmektedir. Ardından, manzum eserinin değerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı hakikatleri ortaya koymaktadır. Hâtîfî, Şehnâme yazarı Firdevsî'nin üstünlüğünü ve kavuştuğu şöhretin sebeplerini açıklamaya çalışır. Ona göre, Firdevsî'nin şöhrete kavuştuğu zamanlarda mana denizindeki inci dolu sedeflere benzeyen kelimeler, sözler ve şiirler kimse tarafından kullanılmamış ve bütün vezinler bakir idi. Bunların ilk defa kullanılmasını, yılın ilk yetişen meyvelerine benzetildiğini belirten Hâtîfî, kimsenin yılın ilk yetişen meyvelerinde ayıp ve noksan aramadığını zikreder. İlk defa Firdevsî tarafından kullanılan dizeler ve vezinlerin de aynı hükmü taşıdığını ima eder. Yani, şöhrete kavuşma yolunda daha önceki şairlerin, kendisine göre daha şanslı olduğunu, artık mana madeninin

⁵² Hâtîfî, *Temurnâme*, Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Farsça Yazmalar bölümü, No: Or. 994, vr. 9b.

⁵³ Bunlardan Bulgaristan'da bulunan nüshası yazarın vefatından on sekiz yıl sonra istinsah edilmiştir. Bkz.: Bulgaristan Nüshası, Or 994. Ferağ kaydı.

⁵⁴ Yuşa, "Kûh-pâre"yi "Kûh-sâre" şeklinde aktarmıştır. Kûh-pâre, dağ parçası, kaya manasındadır.

mücevherlerden boşaldığını; bütün kullanılmamış kelime gelinlerinin artık evlendiklerini beyan eder. Kullanılmamış manalı kelimeler bakımından kıtlık yılların başladığı bir sırada Timurnâme'yi nazmetmeye başladığını, böyle bir zamanda herkesin söz bolluğunu kendisinden gördüğünü zikreder.

Yine aynı başlık altında Hatıfî, şiir yazmak için vezinli mana bulma noktasında kendisinin ördek avlayan bir kartal olduğunu, kasap dükkânına ihtiyacı olmadığını, zira kendisinin manalı dizeler oluşturmada bu mesleğin kimyageri konumunda bulunduğunu belirtir. Her ne kadar onun zamanında manalar dünyasının madeni la'l taşlarından boşalmış olsa da, onun yoğun mesaisi neticesinde incilerle dolu denize ulaştığını ima eder. Bunun neticesinde, telif ettiği eserleriyle manalar dünyasına inciler saçmaya başladığını, bu incilerin de Çin serhaddinden Rûm hudûduna kadar yayıldığını zikreder. Hatıfî, özellikle mesnevî fenninde sözlere şahâne ziynet verdiğini, nazmın diğer dallarında da Utarî'tin elinden kalemını alabilecek güçte olduğunu ima eder. Hakânî'nin duyduğu anda canını feda edebilecek derecede kasîde seslendirebildiğini beyan eder ki, Hâkânî zaten o alanda Senâi-yi Gaznevî'nin bedîli olduğuyla fahretmiş bir zattır⁵⁵. Ardından Enverî gibi bir şairi tazyike kalkışan Hatıfî, kendi manzumelerinin karşısında onun şiirlerini "ruhsuz" bulmuş ve Allah'ın yardım ettiği nefesiyle Enverî'nin kalıbına can üfureceğini belirtmiştir. "gazel söylemenin ne olduğunu görsünler, hanî nerde Hüsrev (Dehlevî)? Hasan (Firdevsî) da kimdir?" beyti ise adı geçen iki nâmlı şairin yine Hatıfî tarafından sıkıştırıldığının delilidir.

Hatıfî, insanoğlundan iki kişinin cihangirlikte nâm saldıgını, bunlardan birinin Emir Timûr, diğerinin ise İskender olduğundan bahsederken birini Tûrân'ın karanlık gecelerini aydınlatan ay, diğerini ise Rûsların güneşi şeklinde tabir eder. Genceli Nizâmî'nin manalar madenini silip süpürerek İskender için inciler dizdiğini, fakat anlattıklarının doğruluğu tarihi kaynaklarca tasdik edilemez olduğunu imâ eder. Oysa kendisinin de Timur'un vasfı için inciler dizeceğini, manzumelerinin doğruluğu içinse kaynaklarca tasdike açık olduğunu belirtir. Ardından edebî metinlerin tarih ve edebiyat için önemini vurgular. Bunu yaparken bazı örnekler verir. Hatıfî'ye göre eğer güzel söz söyleme sanatı olmasaydı eski padişahlarla ilgili bilgilere ulaşılamayacaktı; Firdevsî, Enverî ve Zahîr-i Faryâbî'nin yazdıklarıyla Kavus ve Cemşid, Sencer ve Kızıl Arslanlar hatırlanmaktadır. Ayrıca, geçim sıkıntısı onun aklını meşgul ederek daha güzel yazmasının önüne geçtiğini, Firdevsî gibi mevki ve makama layık değilse de Timurlu soyundan gelenlerin Gazneli Mahmud'dan daha cömert olduğunu belirterek Timurlu sarayından beklentisini dile getirmiştir. Nitekim eseri Timurnâme'nin muhtelif yerlerinde Firdevsî'nin bazı beyitlerine nazireler görmek mümkündür. Bunları bazılarına sonuç kısmında yer verdik.

⁵⁵ Şirvanlı Hâkânî bu durumu kendi divanında şu beyitle dile getirmiştir:

بدل من آمدم اندر جهان سنائی را بدین دلیل پدر نام من بدیل نهاد
(Senâi'ye bedel geldim cihana bu sebeple babam adımı Bedil koydu)
Bir başka yerde de:

چون زمان عهد سنائی در نوشت آسمان چون من سخن گستر بزاد
(zaman, Senâi dönemini kapatınca benim gibi söz ehlini doğurdu)

Bkz.: Bedil b. Ali Hakânî-yi Şirvânî, *Divan*, Haz. Ziyaeddin Seccadî, Zevvâr Yayınları, Tahran 1382, s. 850, 858.

5.1.2. Neşirleri

Timûr-Nâme adıyla, 1958'de A. S. U'sha' (Ebû Hâşim Seyyid Yuşa) tarafından Hindistan'da neşredilmiştir⁵⁶. Yuşa, neşrini bazı yazı karakterlerine pek de alışık olmadığımız, İslam dünyasında sadece Hindistan ile Pakistan'da istifade edilen Arapça yazı karakterlerini kullanarak gerçekleştirmiştir. Bu durum, bu neşrin okunmasını güçleştirmiştir. Öyle ki, bu neşri okumaktansa, yazmayı okumak daha âsân görünmektedir. Yuşa, öncelikle Hatıfî ile ilgili muhtasar bilgi verir. Ardından, Nevâî'nin Mecâlis'i, Havendşâh'ın Ravzatu's-safa adlı eseri, Fahrüzzamanî-yi Kazvîni'nin Meyhâne adlı tezkeresi ile Mîr Hüseyin Dost'un Tezkere-i Hüseyinî'sinde geçen Hatıfî ile ilgili bilgileri tamamıyla aktarmıştır. Bunu yaparken kullandığı kaynakları eleştiriye tabî tutmadığı gibi, kullandığı Timûr-name nüshalarından da bahsetmez. Anladığımız kadarıyla Yuşa, sadece Hindistan'da bulunan Timûr-nâme'nin üç nüshasından istifade etmiş ve çalışmasına h. 4 şevval 1226/ m. 22 Ekim 1811'de Medres'te Mîr Enver Ali Hân tarafından istinsah olunan nüshayı esas almıştır. Bu nüsha, Allah'a hamd ile başlayan kısmı dâhil 44 başlık altında, mükerrer beytler de dahil toplam 4.717 beyti havîdir. Her halde, Yuşa'nın seçiminde, en çok başlık ve beyti içeren nüshalardan biri olması etkili olmuştur. Yoksa, daha eski nüshaları da bol miktarda bulunur. Ayrıca, bu nüshada birçok beytin mükerrer olduğu da tarafımızdan tespit edilmiş olup, bunların çıkarılmasıyla nüshanın beyit sayısı 4700'e kadar inmektedir. Yuşa, yaptığı neşrin sonuna, indekse ilave olarak, eserde geçen lügatler için bir de lügat-name ilave etmiştir.

S. Yuşa'nın, gerek coğrafi bilgilerinin eksikliği ve gerekse Farsça'ya tam vakıf olmaması veya yazmaları layıkıyla okuyamaması sebebiyle yaptığı neşirde birtakım hatalar göze çarpmaktadır. Bunlardan bazılarını şöyle zikretmek mümkündür: Yâğî-gerî (یاغی‌گری) yerine (باغی‌گری) bâğî-gerî yazmış. Gerçi aynı manada her ikisini de kullanmak mümkündür ancak, vezni muhafaza etmek için o beyitte olması gereken, örneklerden birincisi olması daha doğru olurdu. Behisni (بهسنی) yerine (بهشتی) Behiştî, Ayntab (عینتاب) yerine (عساب) 'Assâb yazmıştır. Bu hatalar özellikle şahıs ve yer adlarında daha çok okuyucunun karşısına çıkmaktadır. S. Yuşa'nın Hindistan'da gerçekleştirdiği neşriyle aşağıda bahsedeceğimiz Bulgaristan nüshası arasında bazı farklılıklar vardır ki, kullandığımız Bulgaristan nüshanın hem kıdmeti, hem de vezinli oluşu bu nüshanın eminliğine delalet eder. Aşağıda, sadece bir başlık altında ve hemen hemen ard arda dizilmiş beyitlerin arasındaki farklılıklar gösterilmiştir:

Yuşa'nın Neşri:	دل دردمند مرا دشفا	مغتی بیار آن نو آیین نوا
Bulgaristan nüshası:	دل دردمند مرا دهدوا	مغنی بیار آن نو آیین نوا
Yuşa'nın Neşri:	به نیلوفر رویدر آن چه غم	شود در بهاران اگر قحط نم
Bulgaristan nüshası:	به نیلوفر رویدریا چه غم	شود در بهاران اگر قحط نم
Yuşa neşri:	چه محتاج دکان قصابی است	عقابی که قصاب مرغابی است
Bulgaristan nüshası:	چه حاجت بدکان قصابیست	عقابی که صیاد مرغابیست
Yuşa'nın neşri:	کدام است خسرو ، حسن نیز کیست	طریق غزل را ببینند چیست
Bulgaristan nüshası:	کدامست خسرو ، حسن نی کیست	طریق غزل را بداند که چیست

⁵⁶ Abdullah Hâtıfî, *Timûr Nâma*, Edit.: A. S. U'sha', Madras University Islamic Series No: 19, Madras 1958, 13+235+85.

6. Timurnâme'nin Türkiye'de Bulunan Nüshaları

Çorum Hasan Paşa il halk kütüphanesi, No: 1233

Çorum Hasan Paşa il halk kütüphanesi, 1233 numarayla kayıtlı olan bu nüsha Zafer-nâme adıyla kayıtlıdır. Her biri 11 satırı içeren 107 varaktan oluşan eserin manzumeleri çift sütunludur. Eser, ta'lik hattıyla kaleme alınmış olup, yaldız salbek şemseli ve köşebentli, miklepli bordo renkli meşin ciltlidir. Mahfazası dört köşeli, ebru kaplı mukavvadır. Eseri detaylıca inceleme fırsatı bulamadık.

Manisa il halk kütüphanesi, No: 5174

Haşiyede tek sütunun yanı sıra, her biri çift sütunlu 12 satırı havî 84 varaktan oluşur. Bu yönüyle az bulunan nüshalardan biridir. Ta'lik hattıyla yazılı olan eserin söz başları kırmızıdır. Vişne renkli mahfaza ve cilde sahiptir. Toplam 46 başlık bulunur. Ancak bunlardan 34., 36., 38 ila 45. başlıklar boş bırakılmıştır. İlk başlıkla ikinci başlık arasındaki beyt sayısı 48 olup, Bulgaristan nüshası ve Yuşa'nın Hindistan'da neşrettiği Timur-nâme'ye göre 4 beyt eksiktir. Yine bu nüshanın ikinci ve üçüncü başlıklarının arasındaki beyt sayısı 45 iken, Bulgaristan nüshası ve Hindistan neşrinin aynı başlıklar arasındaki beyt sayısı 63'tür. Şu halde nüshanın eksik olduğunu söylemek doğru olur. Ferağ kaydı mevcutsa da müstensih ve istinsah yerine ait her hangi bir bilgi içermez. Sadece 984/1576'da istinsah edildiği bilgisi yer alır.

Amasya Beyazıt il halk kütüphanesi, No: 587

Ebrulu kağıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde bulunan bu nüsha her biri çift sütunlu 15 satırı havî 112 varaktan oluşur. Konu başlıkları kırmızıdır. Mehmed b. Abdullah tarafından Ta'lik hattıyla 965/1557'de istinsah edilmiştir.

Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen il halk kütüphanesi, No: 904

Çift sütunlu her biri 15 satırdan oluşan 117 varağı havîdir. Yazı türü ta'lik olup, başlıklar kırmızıdır. Ferağ kaydı bulunmayan nüshanın başında (مات) Arapça kaydı müellifin vefatı tarihini belirtmektedir. Eser bittikten sonraki varakta bulunan 15 c.evvel 1137/30 ocak 1725 tarihi ise eserin istinsah tarihini yansıtmamaktadır. Zira buradaki yazı ile eserin ana metninin yazıldığı hat aynı değildir.

6.1. İran'da Bulunan Nüshaları

Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi, Tahran, No: 2320

Her biri çift sütunlu 12 satırlı 173 varaktan meydana gelir. Nesta'lik hattıyla yazılmış olan eser kırmızı, müzehhep bir cilt içerisinde. İlk varağı çok güzel tezhibe sahip olan bu nüshanın başlık yerleri boş bırakılmıştır. Ferağ kaydındaki bilgilere göre nüsha "recep 993(Temmuz 1585)'te Ser-kâr-ı hazret-i siyâdet-penâh Mahdûmî Emîr Seyyid el-Hüseynî için Muhammed Katib Rezeî tarafından Bâherz vilâyeti Reze karyesinde..." tamamlanmıştır. Toplam 1 girişi ve 39 başlık yeri varsa da, bunlar boş bırakılmıştır. Müstensihin, başlık yazılarını farklı renkte yazmak istemesi ve bu sebeple başlık yazma işini ertelediği anlaşılmaktadır. Toplamda 4.082 beyti ihtiva eder ki aşağı yukarı 700 beyti eksik bir nüshadır.

Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi, Tahran, No: 2661

Eser Şâhname-i Kâsımî adıyla kayıtlıdır. Bu eser Mirzâ Muhammed Kâsımî-yi Günâbâdî b. Mîr Seyyid-i Günâbâdî tarafından, Safevî şâhı Tahmasıb'ın emri üzerine 949/1542-43 tarihinde 4300 beyit olarak nazmedilmiştir. Eser Safevi şahlarının, özellikle Şah İsmail'in savaşlarını tasvir eder. Eserin nazmında

Kasımî'nin üstadı olan Hâtîfî, Nizâmî ve Firdevsî'nin etkisi görülmektedir.

Eserin haşiyesinde ise Hatîfî'nin Timur-nâme'si yer alır. Hem metin, hem de haşîye müzehheptir. Kitap süsleme noktasında şaheserlerden biridir. Genellikle yazma eserlerde süslemeler ilk birkaç varağı kapsar ve bunun dışındakiler müzehhep olmazlar. Bu nüshayı önemli kılan bir diğer husus ise süslemelerin bütün varaklarda mevcut olmasıdır. Eserin başlangıç kısmı ve serlevhalar da Safevî devri tezhip sanatının en güzel örneğini sergiler; lacivert ve altın rengi zemin üzerine çok küçük boyutlu gül şekilleri işlenmiştir. Ayrıca, sütunlar ve bunların cetvel çizgileri geometrik şekillerle dâhiyane tasvir edilmiştir. Sayfaların ortasındaki dikey iki sütun “Şehnâme-i Kâsımî” için ayrılmış, sayfaların üst ve alt haşiyeleri dahil der-kenarlara ise “Timûr-nâme” için iki sütun konulmuştur. Her iki eseri ayıran leçekler ise, tezhip için münasip bir yer oluşturmuş ve ince güllerle süslenmiştir. Eserin kırmızı cildini tamamen kaplayacak şekilde yeşil yapraklı gül minyatür süslemesi vardır.

Nüshanın “Şehnâme-i Kâsımî”yi sunan esas metin her sayfada çift sütunlu on satırdan oluşur. Haşiyede yer alan “Timûr-nâme” ise genellikle on ikişer satırdan oluşur. Diğer çoğu nüshalarda bulunmayan, Allah'ın resûlüne salavat ve nâ'ttan sonra “Emîrû'l-müminîn ve masûm imamların menâkıbı üzerine” unvanlı bir başlık altında 54 beyitten oluşan bir manzuma bulunmaktadır. Bu başlık ve altındaki 54 beyitlik manzumeyi barındıran nüshaların sayısı pek azdır. Timurular devrinde eserlerde Allah'a hamd ve resûlüne nâ'ttan sonra böyle bir başlık atılması adetten değildi. Her halde bu başlığın bazı nüshalara ilave edilmesi, Safevî devletinin zuhûrundan sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Müellif dışında birileri tarafından sonradan eklenmiş olma ihtimali yoktur. Zira zikri geçen başlığın altındaki beyitler “*gel ey Hâtîfî! Tîz eyle kalemi—müzeyyen eyle menkıbetle yazıyı...*” şeklinde başladığı gibi, vezin ve kafiyeleri bakımından da eserin genel akışına uymaktadır. Her halde bu durumu, tezkirelerin de belirttiği gibi, yazarın birçok beyti ekleyip-çıkartarak kırk yılda nihai şekline kavuşturduğu yönündeki rivayetlerle açıklamak mümkündür.

Nüsha 126 varaktan ibarettir. Ferağ kaydı bulunsa da ne müstensihî, ne de kâtibi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, aşağıda özellikleri hakkında bilgi verilecek olan ve ferağ kaydı bulunan 1470ss no'lu nüshanın tezhip yönünden bu nüsha ile birebir benzerlik taşıması sebebiyle, bu nüshanın da 950/1543-44 civarında istinsah edildiğini söylemek mümkündür. Nüshanın haşiyesinde yer alan Timûr-nâme'nin, takdim-tehiriyle birlikte eksik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Timûr-nâme'nin bittiğini belirten kısmında “*Allah'ın yardımı ile Hâtîfî'nin İskender-nâme'si tamamlandı*” şeklinde bir kayıt yer almaktadır ki, bazı katipler tarafından Timur-name'nin, Nizâmî'nin İskender-nâme'sinden esinlenerek ve ona karşılık nazm olunduğu şeklinde algıdan ileri gelmiş olmalı. Bu nüshada, Timur-nâme'nin sunumunda takdim-tehir yapılmış, yer yer başlıkların düzeni bozulmuş, bazı başlıklar da terk edilmiştir. Nüshanın içerisinde bulunan Timûr-nâme 32 başlıktan oluşur ve mevcut hâliyle eksiktir.

Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi, Tahran, No: 1470ss

Bu nüsha kahverengi meşin bir cilt içerisinde. 1b varağı kopmuş, 2a ila 4b'ye kadar olan kısımlarda bir eser veya risaleye ait ahlakla ilgili, nefse hitabeler ve nasihatlerin bir kısmı bulunmaktadır. Buraya kadar eserin tezhip ve cetvelleri, hem

renk ve hem de çizimleri bakımından bir önceki 2661 no'lu nüshanın tezhibine benzemektedir. Bu nüsha 2661 nolu nüshanın müstensihî, istinsah tarihi ve özellikle de müzehhibi hakkındaki belirsizliği gidermektedir. Zira, hem yazı tipi ve tezhibi benzerliği dolayısıyla aynı kişinin elinden çıktığı kanaatini vermektedir.

Nestalık hattıyla kaleme alınan nüsha, her biri çift sütunlu on beş satırdan oluşan 103 varağı ihtiva eder. Hatıfî'nin Timûr-nâme'si 4b varağı itibarıyla başlar. Müstensih, toplam 6 başlık altında bulunan 318 beyti nüshaya dâhil etmemiştir. Terk edilen başlıklar ise giriş, yüce Allah'a hamd, Allah'a yalvarış ve dilek, resulüne na't, Mi'râc-ı Nebî'nin sıfatı hakkında, destânın başlangıcı ve Emîr Timûr'un doğumuyla ilgili başlıklardır.

Serlevha altın yaldızlı ve tezhiplidir. Burada başlık yerine "*el-vâhidü'l-kadîm*" ibaresi dikkati çekmektedir. Nüshanın, müstensih tarafından özellikle Emîr Timûr'un "*ana rahminden dünyaya adım atarak cihanın dimâğını hoş kokularla doldurduğı*" beytle başlattığı görülmektedir. Eserin başlıklarından biri mavi, diğeri kırmızı mürekkeple yazılmış ve bu sıra tertibine nüshanın sonuna kadar riayet olunmuştur. Ancak birkaç yerde başlık yerleri boş bırakılmış, bazı yerlerde de bu başlıklar sehven mükerrer olmuş; iki yerde de başlıklar yazıldığı halde sonradan silinmeye çalışılmıştır. Nüshanın temme ve ferağ kaydı bulunmaktadır. Buna göre nüshanın kâtibî Hacı Mahmud b. Fazlullah Çadırçı-yi Esterâbâdî olup, 8 Recep 951/25 Eylül 1544'te tamamlanmıştır. Başta bulunan 6 eksik başlığın yanı sıra 3 başlık da eserin muhtelif yerlerinde eksikliği bulunmaktadır.

Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi, Tahran, No: 14138

Yeşil renkli, kabartma süslemeli bir cilt içerisinde bulunan eser baştan 115 beyt ve sondan 22 beyt eksiktir. Mevcut kısmı da rutubet lekeli ve okunması zordur. Bazı beyit yerleri boş bırakılmış veya silinmiştir. Bazı beyitler de terk edilmiştir. Haşiyesinin muhtelif yerlerinde çıkmalar vardır. Baş ve sondaki varakların eksikliği nedeniyle temme ve ferağ kaydı yoktur. Haşiyelerde bulunan çıkmalar eserin müsvedde olduğunu gösterse de müellif hattı bir nüsha değildir. Zira ana metin ile haşiyedeki yazılar bir birinden farklıdır. Nestalık hattıyla kaleme alınan nüsha, her biri 15 satırı havî 112 varaktan oluşur. Başlıklar kırmızı olup, diğer nüshaların başlıklarına nazaran biraz uzundur. Mevcut haliyle 36 başlıktan oluşur ve eksiktir.

Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi, Tahran, No: 905

Koyu kahverengi meşin bir cilt içerisinde yer almaktadır. 1a varağında "Timûrnâme-i Hâtıfî" ve sehven "Ceng-nâme-i Şâh İsmâîl" ibaresi yer almaktadır. Kullanılan kağıt ve 1b varağındaki tezhibi, yukarıda bahsi geçen aynı kütüphanede 2320 numarada kayıtlı bulunan nüshayı andırmaktadır.

Giriş dahil toplam 35 başlığa sahip olan nüsha, her biri 17 satırı havî 76 varaktan oluşur. Başlıklar yaldızlı altın renkli mürekkeple yazılmış, yazı boyutunun büyüklüğü sebebiyle diğer nüshalara göre başlıklar kısa tutulmuştur. Başlıklar iki yerde lacivert zemin üzerine, bir yerde de siyah zemin üzerine yazılmış, diğerleri ise krem renkli zemin üzerine derç edilmiştir. Nüshanın temme kaydı vardır. Buna göre müstensihî Dost Muhammed b. Şâh Yusuf Hafâcî olup sene 957/1550-51'de istinsah olunmuştur. Başlık sayısının azlığı, beyt sayısının da eksikliği nedeniyle bu nüshanın eksik olduğunu söylemek doğru olacaktır. Zira nüshadaki beyitlerin mecmu'u 2507'ye ancak ulaşmaktadır. Bu beyitlere bazı varakların haşiyesinde

sonradan eklendiği yazı çeşidinden anlaşılan beyitler dâhil değildir.

Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi, Tahran, No: 2321

Zafernâme adıyla kayıtlıdır. Koyu kahverengi bir cilt içerisinde bulunmaktadır. Her biri 15 satırı hâvî 62 varaktan oluşur. Ayrıca bu nüsha birkaç minyatüre sahiptir. Bunlardan sadece bir tanesi bulunmakta, diğer iki tanesi ise sonradan karalanmaya, silinmeye çalışılmıştır. Bu nüsha, cetvelleri, yazı türü ve kağıt türü göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda değinilen aynı kütüphanede 1470ss ile kayıtlı bulunan nüshaya benzemektedir. Eser tamir görmüş, bazı beyitler de bu sebeple okunamaz bir hal almıştır. Başı ve sonu eksik olan nüshanın giriş dahil sekiz başlık altında bulunan beyitleri eksiktir. Ayrıca, ilk başta bulunan dört varak da sondan veya ortaldan kopmuş ve başa alınmıştır. Sondan ise 137 beyt eksiktir. Bu sebeple müellif hattı mı yoksa istinsah ürünü mü olduğunu tespit edemedik. Nüshanın ihtiva ettiği toplam beyit sayısı 2629 olup, bunlardan 27 beyti okunamaz bir şekilde karalanmıştır.

6.2. Bulgaristan'da Bulunan Nüshası

Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Or 994:

Vişne rengi, tezhipsiz salbek, şemse, köşebent ve zincirekli deri bir cilt içerisinde bulunmaktadır. Zahrîyesinde Hâtîfî ibaresi, biraz altında ise Samako kütüphanesinin vakıf mührü ile Hacı Mehmed b. İncü Mustafa es-Samakevî'nin temellük kayıtları bulunmaktadır. 3a varağı dahil serlevha ve sayfa kenarları tezhiplidir. Her biri 15 satırı havî 152 varaktan oluşur. İki yerde minyatüre de sahip olan nüshanın ketebe kaydı mevcut ve tam nüshadır. Nasta'lik hattıyla kaleme alınan nüshanın ketebe kaydına göre Recep ayı sonları sene 945/13-22 Aralık 1538'de Pîr Ali Kâtib⁵⁷ tarafından istinsah edilmiştir. Tespit ettiğimiz nüshalar arasında en eskisi ve müellifin vefatı tarihi olan 927/1521 tarihine en yakını bu nüshadır. İstinsah yeri belli değildir. Başlıklar altın rengi, kırmızı ve bazı yerlerde de siyah mürekkeple yazılmıştır. Nüsha bir giriş ve 44 başlık altında toplam 4702 beyitten oluşur. Bu nüshada olup da Yuşa'nın Hindistan'da bir giriş ve 44 başlık altında toplam 4717 beyitten oluşan neşrinde olmayan birçok beyt tespit edilmiştir.

7. Timûrnâme'nin Muhteviyatı

Eserin birçok ülkenin yazma kütüphanelerinde çok sayıda nüshaları mevcuttur. Nüshaların en çok bulunduğu ülkeler arasında Türkiye ve İran başta gelir. Türkiye'de, başta Süleymaniye olmak üzere Nuruosmaniye, Topkapı, Çorum, Manisa, Amasya ve Milli Kütüphanelerinde onlarca nüshası bulunmaktadır. İran'da ise en çok yazma eseri barındıran Tahran'da vaki *Kitabhâne, Muze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şurâ-yı İslâmî* kütüphanesinde bulunur. Timurnâme'nin gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında bulunan bol miktardaki yazmaların başlık sayıları ve başlıklar altındaki beyit sayıları farklılık göstermektedir. Öyle ki, yirminin üzerinde

⁵⁷ Pîr Ali Camî olarak da bilinir. Timurlu ve Safevi dönemi önemli kâtiplerindendir. Güzel yazı sahibi olup, hızlı yazmakla meşhurdur. Ali Şîr Nevaî'nin himayesinde uzun yıllar yaşamış olup, Abdurrahman Camî'nin oğlu olduğuna dair bilgiler yanlıştır. Detaylı bilgi için bkz.: M. Rıza Nasirî, *Eser-Aferinân*, c. II, Encumen-i Âsâr Yayınları, Tahran, 1384, s. 127.; Mehdi Beyanî, *Ahvâl ve Âsâr-e Hoş-nevisân*, c. I, İlmî Yayınları, Tahran, 1362, s. 106-107.

bulunan nüsha içerisinde hem başlık, hem de beyit sayısı bakımından biri birinin aynısı olan nüshayı bulmak zordur. Bunun sebebini, tezkerelerde de belirtildiği gibi, Hâtîfî'nin Timurnâme'ye nihai şeklini verinceye kadar, sağlam olmayan veya beğenmediği beyitleri eserin muhtelif yerlerinden defalarca çıkarması ile açıklamak mümkündür. Nitekim bazı tezkere yazarları Hâtîfî'nin bu sebeple eserini kırk senede tamamladığını belirtir⁵⁸. Bu nedenle, müellif tarafından nihai şeklinin verildiği nüshayı tespit etmek de mümkün olmamıştır.

Nüshalar arasındaki önemli farklılıklardan biri de, çoğunluğu İran'da bulunan nüshalar olmak üzere, bazılarında Hazret-i Peygamber'e na'ttan sonra ayrı bir başlık altında "na't-ı emîrî'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib aleyhisselam" unvanlı, Hz. Ali için de bir na't bulunmaktadır. Müellifin nihai şeklini verdiği nüshanın bulunamamış olması sebebiyle bu başlık ve altındaki beyitlerin Hâtîfî tarafından mı, yoksa müstensihler tarafından mı yazıldığını tespit edemedik.

Bu çalışmaya esas aldığımız nüsha Bulgaristan milli kütüphanesinde Farsça yazmalar bölümü, or 994 numarayla kayıtlıdır. Bu nüsha, gerek istinsah tarihinin telif tarihine yakınlığı, gerekse başlık ve beyit sayısının diğer nüshalara kıyasla fazlalığı sebebiyle öne çıkmaktadır. Bulgaristan nüshasında Allah'a hamd ile başlayan giriş ve 44 başlık altında toplam 4702 beyt bulunmaktadır. Nüshanın istinsah yeri belirtilmemişse de zahriyede bulunan temlik kayıtları bu nüshanın, Hâtîfî'nin vefatından bir müddet sonra Sofya yakınlarında bulunan Samako'da Hacı Mehmed b. Mustafa Samakovi'nin mülkiyetine geçmiş, bilahare de Samako kütüphanesine vakfedilmiştir.

Timurnâme'nin ilk beş başlığı sırasıyla Allah'a hamd, Allah'a münacat, Hazret-i Muhammed'e na't, Miracın sıfatı ve telif sebebi yerine geçecek geniş bir başlıktan oluşur. 6.-43. başlıkları arası Emir Timur'un doğumundan vefatına kadarki hayatı, seferleri, fütuhâtı ve saire Emir Timur dönemi olayları ile ilgili bilgileri ihtiva etmekte olup, eserin ana rüknünü oluşturur. Bu başlıkların ihtiva ettiği bilgiler sadece Emir Timur odaklı olmayıp, onun olumlu veya olumsuz, bir şekilde münasebette bulunduğu diğer devletler ve mahalli hükümetlerle ilgili önemli bilgileri de içermektedir.

Manzum Timurnâme, özellikle Yıldırım Bayezid dönemi Osmanlı tarihi için de önemli bir kaynak durumunda olup, Bayezid-Timur olaylarına farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu dönem ile ilgili bilgiler 31.-34. başlıklar ile 38.-42 başlıklar arasında toplam dokuz başlık altında, 870 beyt ile kayda geçmiştir. Yani eserin beşte biri Osmanlı devleti ile alakalı bilgiler ihtiva eder.

Müellif eserin 43. başlığında Timur'un Osmanlı Devletini fetret devrine dâhil ettikten sonra Semerkand'a dönüşü, Çin seferi için hazırlıkları ile bu son seferi esnasında hastalanarak vefatını tasvir ettikten sonra eserin tarih ile ilgili kısımlarının anlatımını sonlandırır. Eserin son başlığı olan 44. başlık altında ise Timurnâme dâhil dört manzum eseri ve bunların kendine göre değerleri hakkında bilgiler verir. Timurnâme'nin kaynaklarına da değinen Hâtîfî'nin beyanlarına göre, bazı Zafernâme ve Timurnâmeleri incelemiş olduğu, Timurlu sarayından bu hanedan

⁵⁸ Râkım-ı Semerkandî, *Tarih-i Râkım*, Sütüde neşri: s. 108; Râkım, Timurnâme'nin aslında 20 bin beyitten oluştuğunu ve kırk yıl boyunca ekleme ve çıkarmalar neticesinde 4 bin beyitlik bir eser ortaya konulduğunu belirtir. Oysa 4700 üzerinde beyitten oluşan nüshası da mevcuttur.

tarihi ile ilgili derin bilgilere sahip bir zattan da sözlü kaynak olarak istifade ettiği anlaşılmaktadır⁵⁹. Timurnâme'yi nazmederken çektiği sıkıntılarla eserini bitirdikten sonra haset ehline maruz kaldığı eleştiriler ve bunlara verdiği cevaplara da yer verir. Bunlara cevap verirken ediplikte kendisinin Nizâmî ve Hüsrev'den geri kalmadığını zikreder. Yine aynı başlık altında Timurlu şehzadelerinden beklentilerini karşılamadıkları için de şikâyetle bulunmuştur.

8. Timurnâme'nin Kaynağı Mevzusu

Hâtîfî, Timurnâme'nin kaynakları ile ilgili her hangi bir eser adı vermemiştir. Beş bin beytin altında bir hacme sahip manzum tarih eserinin, yüzlerce sayfadan oluşan nesir eserle mukayesesi ve aralarındaki ilişkiyi tespit etmek zordur.

Hâtîfî'nin Timurnâme'sinde bulunan bir beyit, Şâmî veya Yezdî'ye ait Zafernâme adlı eserden istifade ettiği kanaatini oluşturmaktadır:

چو دیدم دران قصه پر فروغ ظفرنامه ای یافتم بی دروغ

“doğrularla dolu o hikâyeye bakınca, yalandan arınmış bir zafernâme gördüm”⁶⁰ mealindeki bu beyitten yola çıkarak Yezdî veya Şâmî'nin Zafernâme'sinin, Timurnâme'ye kaynaklık ettiği görüşünü ileri sürenler vardır⁶¹. Oysa bu beytin içeriğindeki “Zafernâme” ibaresi eserin bazı nüshalarında “Temurnâme” şeklinde kaydedilmiş olup, tek başına bir delil teşkil etmez. Zafernâme adı, Türk ve Fars edebiyatında birçok tarihçi ve edebiyatçı tarafından farklı dönemlerde eser adı olarak kullanılmış olup⁶², tek bir yazarın eserine atfetmek doğru olmaz. Hatîfî, hamsesinin dördüncü eserini İskendernâme mukabilinde nazmetmek istediğini, olayların doğruluğunu tasdik edilemez bulduğundan dolayı bundan vazgeçtiğini zikreder. Hâs u âm için her biri birer ser defter olarak kabul edilen güzel söz sahibi kalem ehlinin yol göstermesiyle Timurnâme'ye ulaştığını bildirir. Onların kendisine sunduğu kaynakları mütalaa edince, yalanlardan arınmış bir Zafernâme bulduğunu ilave eder. Bir aracı vasıtasıyla Emir Timur tarihine vâkıf, bilgili birisini talep ettiğini ve onun vasıtasıyla bu eserini nazmettiğini beyan eder⁶³. Müellifin verdiği bu bilgiler doğrultusunda Nizameddîn'in veya Şerefeddîn'in Zafernâmesi ile bazı Timurnâmeleri Hâtîfî'nin kaynakları arasında göstermek mümkündür. Bunlara ilave olarak Timurlu tarihi hakkında derin bilgilere sahip bir zatın sözlü anlatımından da istifade ettiği anlaşılmaktadır.

9. Tarihî Bir Eser Olarak Kaynak Değeri

Abdullah Hâtîfî telif sebebini zikrettiği başlık altında, Timurnâme'yi tarihî hakikatlere dayalı, olayların gerçekliği diğer tarihi kaynaklarca tasdik olunabilir bir eser şeklinde takdim eder. Elbette manzum bir tarihin, aynı alanda yazılmış hacimli mensur eserlerin sunduğu bilgiler karşısında, orijinal ve farklı bir bilgi ihtiva etmiyorsa, tarihçiler nezdinde göreceği rağbet sınırlı olacaktır. Ancak Timurnâme'nin manzum tarihler ve şehnâme tarzı eserlerle mukayese edildiğinde gerçek değeri ortaya çıkacaktır. Hâtîfî edebî yönden sıklıkla kendi maharet ve

⁵⁹ Hatîfî, *Timurnâme*, Bulgaristan Milli kütüphanesi, No. Or 994, vr. 151a.

⁶⁰ Hatîfî, *a.g.e.*, vr. 151a.

⁶¹ Zabiullah Safa, *Tarih-i Edebiyat*, c. IV, s. 442.

⁶² Hüseyin Nahcivanî, “Zafernâmehâ”, *Zebân ve Edeb-i Farsî*, VII/35, Tebriz, 1334, s. 357-374.

⁶³ Hatîfî, *Timurnâme*, Bulgaristan Milli kütüphanesi, No. Or 994, aynı yer.

hünerini ortaya koymak gayesiyle teşbihlere başvurmuştur. Tarihi olaylar çoğunlukla bu teşbihâtın arasında kaybolup gitmektedir. Bununla birlikte, döneminin eserleriyle yapılan mukayeseleri neticesinde edebî yönüyle gayet başarılı bir eser olduğu aşikârdır. Emir Timur dönemi olayları için önemli bilgiler ihtiva eden Timurnâme, özellikle Yıldırım Bayezid dönemi Osmanlı tarihi için de muhtasar, ancak orjinal bilgiler sunmaktadır. Emir Timur'un Yıldırım Bayezid ile arasındaki husumetin sebepleri güzel açıklanmış, iki hükümdar arasında gerçekleşen mektuplaşmalar ve bu mektup içerikleri hakkında da dikkate şayan bilgiler verilmiştir. Ankara savaşı eserde detaylı bir şekilde tasvir edilmiş, savaşın başlangıcından bitişine kadar her iki tarafın harekâtıyla ilgili bilgiler sunulmuştur. Eser, Yıldırım Bayezid'in esir alınması ve Emir Timur'un huzuruna getirilmesiyle ilgili de orijinal bilgiler içermektedir. Emir Timur'un Yıldırım Bayezid'e karşı tutumu ve Osmanlı saltanatının tekrar kendisine verileceği yönünde vaatleriyle ilgili de bilgiler içeren eser, Rum memleketinin yeniden Osmanlı sultanına verildiğini aktarır. Fakat, Yıldırım Bayezid'in memleketini devraldıktan kısa bir süre sonra amansız ve ateşli bir hastalığa yakalanarak vefat ettiğini "*Emir Timur Rum memleketini iade ettiyse de ecel ona aman vermedi*" sözleriyle aktarır⁶⁴. Eser, gerek Emir Timur dönemi, gerekse Yıldırım Bayezid dönemi Osmanlı tarihi için önemli bir kaynak durumundadır.

Sonuç

Abdullah Hâtîfî Timurluların son devri ve Safevîlerin kuruluş dönemini idrak etmiş hamse sahibidir. Mirzâ Hüseyin Baykara ve Alişir Nevayî'nin himâyesine mazhar olan Hatîfî, Leylâ ve Mecnûn adlı eseri ile Türk edebiyatına tesir etmiştir. Halîfe, Lâmi'î, Hamdullah Hamdî, Ahmed Rıdvan, Lârendelî Hamdî, Celâlzâde Sâlih Çelebî ve Fuzûlî gibi şairler aynı adlı eserlerini ortaya koyarken Hâtîfî'den etkilenmişlerdir. Hâtîfî'nin hamsesini oluşturan eserlerden son ikisi manzum tarihlerdir. Bunlardan biri Timur'un doğumundan vefatına kadarki olayları ihtiva eden Timurnâme adlı eseri olup bir diğeri ise Safevî hükümdarı Şah İsmail'in savaş ve seferleriyle ilgilidir⁶⁵. Hatîfî'ye esas şöhretini kazandıran eseri, bazı kaynaklarda Zafernâme adıyla da anılan Timurnâme'sidir.

Hâtîfî bu eserinde Fars edebiyatının ileri gelenlerinden Firdevsî, Hakanî, Nizâmî ve Dihlevî gibi şairleri tazyike cüret etmiş, kendisinin bunlardan geri kalmadığı iddiasında bulunmuştur. Ona göre şiir ve süslü metinler yılın ilk çıkan meyvelerine benzemekte, hiçbir kimse bu ilk çıkan meyvelerde ayıp aramamaktadır. Firdevsi ve Nizâmî'nin manzumelerini de bu duruma benzetmekte ve onların ortaya koydukları edebî metinlerden daha sonra eser verenlerin halk nezdinde itibar görmediğini belirtmektedir. Timurluların sonu ve Safevîlerin zuhuru zamanında İran coğrafyası her bakımdan büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Özellikle ilk dönem Safevî şahlarının şiir ve şairlere kuru bir taassupla yaklaşmaları ve ilmi yalnız hadis ve tefsirden ibaret sanarak geri kalan uğraşları "telbîs-i iblîs-i habîs" olarak görmeleri neticesinde Safevî sahasında bulunan edîpler ya Hindistan'a veya Osmanlı coğrafyasına kaçmışlardır. Bu durumdan dönemin hâtemü'ş-şu'arâsı olan

⁶⁴ Hatîfî, *Timurnâme*, Bulgaristan Milli kütüphanesi, No. Or 994, vr. 147b-148a.

⁶⁵ Detay için 26. nota bakılsın.

Abdurrahman Câmî de etkilenmiş, mezarı tahribata uğrarken ismi de tahrifata maruz bırakılmıştır⁶⁶. Şah İsmail ve onun oğlu Şah Tahmasıb'ın fütuhâtlarını kaleme alan şehname yazarı Kâsımî Günâbâdî, Safevî devletinin adı geçen ilk iki padişahı tarafından eserlerine kıymet verilmediği gerekçesiyle Diyarbekir'e kaçarak Osmanlı valisinin himayesine sığınmış ve burada 982/1574-75 yılında vefat etmiştir⁶⁷. Şah İsmail'in oğlu Sâm Mirza'nın darü'l-inşasında görevli olan⁶⁸ bir başka edip Şevkî Yezdî de aynı dönemde can korkusuyla Hindistan'a kaçarak orada vefat etmiştir⁶⁹. Şah İsmail'in yakalayarak katletmeye çalıştığı, Ravzatu's-safa'nın müellifi ile aynı soya mensup bir başka şair olan Şah Tahir de Hindistan'a kaçarak kurtulabilmiştir⁷⁰. Görüldüğü gibi Safevî Devletinin kuruluş dönemi Siyasî çalkantı dönemi olduğu kadar, edipler için de kargaşa zamanı olmuştur. Böyle bir dönemde eserini veren Hâtîfî, dönemin güzîde şairleri arasında gösterilmeye layıktır.

Hâtîfî, Gence şairinin İskendernâme'sini tarihi hakikatlerden uzak, gerçekliği tasdik olunamaz olaylar üzerine kurulduğunu iddia ederken, kendi eserinin içeriğini dönemin kaynaklarıyla mukayese edilebilir, tarihi gerçekler üzerine inşa ettiğini bildirir. Onun bu söyleminden, eserini tarihi bir kaynak olarak takdime çalıştığı anlaşılır. Oysa Timurnâme'nin tarihi olaylarla ilgili kayıtlarının, bazı orijinal istisnalar hariç, Şamî veya Yezdî'nin Zafernâmesi'ne fazlaca bir katkı sağlamadığı görülür. Savaşların tasviri, kale kuşatmaları ve zaferlerin methi için kullanılan teşbihler çoğu yerde tarihi bilgileri gölgede bırakmıştır. Eserde anlatılan tarihi olaylar, bazen bol miktarda teşbihat arasında kaybolup gitmektedir. Bununla birlikte, özellikle Yıldırım Bayezid dönemi Osmanlı tarihi ile ilgili çok önemli ve orijinal bilgilere rastlamak da mümkündür. Bu orijinal bilgiler Timur'un Anadolu'ya saldırma sebepleri başta olmak üzere, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid ile Emir arasındaki mektup içerikleriyle ilgilidir. Ayrıca, Ankara savaşının seyri, Yıldırım Bayezid'in esir edilişinden sonraki dönemde Emir Timur tarafından kendisine ne şekilde davranıldığı ve Yıldırım Bayezid'e eski saltanatının Timur tarafından iade edildiği, ancak kısa bir süre sonra şiddetli hastalığı neticesinde vefat ettiği şeklinde sıralamak mümkündür. Hâtîfî, çoğu yerde Şehnâme yazarı Firdevsî'ye cevap verme gayretine girişmiş, bu sebeple olayların akışı sekteye uğramıştır. Onun Firdevsî'ye nazirelerinden şunları örnek verebiliriz:

درختی که تلخ است ویرا سرشت
گرش در نشانی به باغ بهشت
ور از جوی خلدش به هنگام آب
به بیخ انگبین ریزی و شیر ناب

⁶⁶ Şah İsmail'in emriyle Abdurrahman Câmî'nin ismi, yazılı oldukları kitabe ve eserlerde, cim harfinin noktası üzerine alınarak "Câmî" şeklinden hamlık manasında "hâmî" kelimesine dönüştürülmüştür. Hatîfî'nin bu duruma tepki olarak yazdığı beyitleri yukarıda verilmiştir.

⁶⁷ Kasımî Günâbâdî, *Şah İsmailnâme*, s. 4-5. ; Zabihullah Safa, *Târih-i Edebiyât*, c. 5/2, s. 718, 724.

⁶⁸ Sam mirza, *Tuhfe-i Sâmî*, (R. Hümayun-Ferruh neşri), s. 192.

⁶⁹ Hüseyin-Kulî Han Azîm-âbâdî, *Tezkere-i Neşter-i 'İşk*, Haz. Kemal H. Seyyid Javadî, c. II, Miras-ı Mektub Yayınları, Tahrân, 1391, s. 2068.

⁷⁰ Sam mirza, *Tuhfe-i Sâmî*, (R. Hümayun-Ferruh neşri), s. 43-44, 382. Şah Tahir'in, Hindistan'a kaçtıktan sonra Şah İsmail'e şu manada bir kıt'a gönderdiği rivayet olunur.: Ey Şah! Şairleri eziyet etmek için evinden dışarı çıkma ki âleme rüsva olursun. Biz hiciv ederiz, sen ise eziyet, ne fayda; biz ölüyoruz, sen ise kötü nâm sahibi olursun. Bkz. Sam mirza, *a.g.e.*, s. 382.

سر انجام گوهر به کار آورد همان میوه تلخ بار آورد⁷¹
(*Yaradılışı itibarıyla fitratı acı olan ağacı cennet bahçesine de diksen, sulama anında cennet nehirlerinden dibine bal ile süt de döksen, en sonunda fitratı, yaradılışı icabı acı meyve verir.*)

Hatifi'nin yazdığı cevap şöyledir:

اگر بیضه زاغ ظلمت سرشت
به هنگام آن بیضه پروردنش
دهی آیش از چشمه سلسبیل
شود عاقبت بیضه زاغ زاغ
نهی زیر طاوس باغ بهشت
ز انجیر جنت دهی ارزنش
به آن بیضه دم در دم جبرئیل
برد رنج بیهوده طاوس باغ⁷²

(*Yaradılışı itibarıyla fitratı kara olan karganın yumurtasını, cennet bahçesinde yaşayan tavus kuşunun altına bıraksan; yumurtayı yetiştirirken tavus kuşunu darı yerine cennet incirinin taneleriyle beslesen de, su ihtiyacını da selsebil çeşmesinden karşılasan, hatta o yumurtaya Cebre'ül bile nefesini verse nihâyetinde karganın yumurtasından çıkacak olan yine karga olur. Tavus kuşunun çektiği sıkıntılar ise beyhüde olur*⁷³.)

Yine Püşenc'in muhasarasının anlatıldığı kısımda Firdevsî'nin;

شغال ار کند پنجه با نره شیر
سر بخت خودرا آرد بزیر
Beytine, şu nazireyi sunmaktadır:

گر آهو سنتیزد بشیر زیان
کند زان سنتیزه سراسر زیان
Firdevsî'nin:

همه سر به سر تن به کشتن دهیم
ازان به که کشور به دشمن دهیم
Beytine, Timur'un İsfehân'ı kuşatma olayının anlatıldığı bölümde aşağıdaki beyitle karşılık vermiştir:

اگر سر به شمشیر خونی دهیم
ازان به که کشور به دشمن دهیم

Hâtifi'nin Timurnâme'si, birçok tezkere yazarının belirttiği gibi Nizâmî'nin İskendernâme'sine karşılık nazmedilmekten ziyade, Firdevsî'nin Şehnâmes'iyle rekabete cüret eden bir eser olarak görülmektedir. Bu haliyle Osmanlı devletinde II. Bayezid dönemine kadar kaleme alınan manzum gazavatnâmelere, özellikle Kâşifi'nin Gazânâme-i Rûm'una birçok yönden benzerlik arzietmekte, ancak daha hacimli ve tarihi olayları aktarmakta daha başarılı bir eserdir.

KAYNAKÇA

AFVÎŞTEÎ, Mahmûd b. Hidâyetullah, *Nakâvetü'l-âsâr fî Zikri'l-ahyâr*, Haz. İhsân İŞRÂKÎ, İlmî Farhangî Yayınları, Tahran, 1373.

⁷¹ Firdevsî'ye nisbet edilen bu beyitler Şehnâme'nin herhangi bir nüshasında bulunmamakta olup, sadece Şehnâme-i Baysungurî'nin mukaddimesinde, Firdevsî'nin hayatı anlatıldığı kısımda geçmektedir. Bkz.: Ebu'l-Kâsım Firdevsî, *Şehnâme-i Baysungurî*, Tıpkıbasım, Tahran, 1971, s. 19. Buna benzer bir beyit, Ebu Şükûr-ı Belhî tarafından nazmedilmiştir.

⁷² Ali-şîr nevâî'nin tezkeresini bazı ilavelerle *Lataifnâme* adıyla Farsça'ya tercüme eden Fahrî Herevî, eserinin sonunda hem Firdevsî'nin, hem de Hatifi'nin yukarıdaki beyitlerine nazire yazmıştır. Bkz. Ali-Şîr Nevaî, *Tezkere-i Mecâlisü'n-nefâis*, (Farsçaya çeviren: Fahrî Herevî-çeviri tarihi: 928/1521), Haz. Ali Asgar Hikmet, Menûcehrî Yayınları, Tahran, 1363, s. 177.

⁷³ Abdullah Hâtifi, *Timurnâme, Bulgaristan Millî Kütüphanesi, Or 994*, vr. 37b. Hâtifi bu beyti Timur'un Herat Bölgesinde bulunan Puşenc'in fethinin anlatıldığı kısımda zikreder.

- ASADULLOEV, Saadullo, “Mezâr-e Abdurrahmân Câmî ve Kabr-e Abdullah Hâtîfî”, *Cüstârâhâ-ye Edebî*, S. XXXI, Meşhed, 1351, s. 776-793.
- AZÎM-ÂBÂDÎ, Hüseyin-Kulî Han, *Tezkere-i Neşter-i ‘İşk*, Haz. Kemal H. Seyyid JAVADÎ, c. II, Miras-ı Mektub Yayınları, Tahran, 1391.
- BEYÂNÎ, Mehdi, *Ahvâl ve Âsâr-e Hoş-nevisân*, c. I, İlmî Yayınları, Tahran, 1362.
- DÂĞİSTÂNÎ, Vâle, *Tezkere-i Riyâzü’ş-şü’erâ*, Tashih: Muhsin Nâcî NASRABADÎ, c. IV, İntişârât-ı Esâtîr Yayınları, Tahran, 1384.
- FİRDEVSÎ, Ebu’l-Kâsım, *Şehnâme-i Baysungurî*, Tıpkıbasım, Tahran, 1971.
- GUNÂBÂDÎ, Kasımî, *Şah İsmailnâme*, Haz. Cafer Ş. KEYHÂNÎ, Ferhengistan-e Zeban ve Edeb-e Farsî Yayınları, Tahran, 1387.
- GÜLÇİN-MEÂNÎ, Ahmed, *Tarih-i Tezkerehâ-yi Farsî*, c. I, Senâî Yayınları, Tahran, 1348.
- HÂKÂNÎ, Bedîl b. Ali Nahcivânî, *Divan*, Haz. Ziyaeddin SECCADÎ, Zevvâr Yayınları, Tahran, 1382.
- Hâfız Ebrû, *Zübdetü’l-tevârih*, Haz. S. Kemal Seyyid JAVÂDÎ, Sazmân-e Çâp ve İntişârât Yayınları, c. I, Tahran, 1380.
- HÂNDMÎR, Gıyaseddîn b. Hümâmeddîn, *Hülâsatü’l-ahbâr fî Beyân-ı Ahvâlü’l-ahyâr*, Meclis-i Şurâ Kütüphanesi, Tahran, Yazma no: 9356.
- HÂNDMÎR, Gıyaseddîn b. Hümâmeddîn, *Ravzatü’s-safâ fî Siyreti’l-enbiyâ ve’l-mülûk ve’l-hülefâ*, Haz. Cemşid KİYAN-FER, c. XI, Esâtîr Yayınları, Tahran, 1385.
- HÂTİFÎ, Abdullah, *Timûr Nâma*, Edit. A. S. U’SHA’, Madras University İslamic Series No: 19, Madras, 1958.
- HÂTİFÎ, Abdullah, *Timûrnâme*, Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, Yazma no: Or 994.
- HÂTİFÎ, Abdallâh, *Shîrîn i Khusraw*, Ed. Saadullo ASADULLOEV, Nuka, Moskva, 1977.
- HİKMET, Ali Asgar, *Câmî*, İntişarat-ı Tûs, Tahran, 1363.
- HOTİFÎ, Abdullo, *Laylî va Majnun*, Ed. Saadullo ASADULLOEV, Universiteti Davlatii Tojikiston, Dushanbe, 1962.
- HULÛSÎ, Muhammed Takî, “Cây-gâh-ı Nizâmî der Mesnevî-serâyi ve Şinâhtî ez Mukallidîn-i Meşhûr-ı Vey”, *Şinâht*, S. 28, Tahran, 1379, s. 78-96.
- İbn-i Arabşâh, *Acâibu’l-makdûr*, Çev. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.
- İbn-i Arabşâh, *Acâibu’l-makdûr*, Haz. Suheyl ZEKÂR, el-Tekvîn Yayınları, Dimaşk, 2008.
- KAZVÎNÎ, Abdü’n-nebî Fahu’z-zamânî, *Tezkere-i Meyhâne*, Haz. A. Gülçin ME’ÂNÎ, İkbâl ve Şürekâ Yayınları, Tahran, 1340.
- KAZVÎNÎ, Abdü’n-nebî Fahu’z-zamânî-yi, *Tezkere-i Meyhâne*, Meclis-i Şurâ-yı Milli Kütüphanesi (Tahran), Yazma no: 797.
- KAZVÎNÎ, Fahu’z-zamânî, *Tezkere-i Meyhâne*, Haz. A. Gülçin ME’ÂNÎ, İkbâl ve Şürekâ Yayınları, Tahran, 1340.
- KEVSER, En’âmu’l-hak, “Abdullah Hatîfî”, *Hilâl*, S. 44, İdare-i Matbu’ât-ı Pakistan, Karachi, 1342 (1963), s. 62-67.
- KEVSER, En’âmu’l-hak, “Hâce Âsafî Herevî”, *Yağma*, S. 194, Tahran, Şehrîver

- 1343, s. 282-284.
- KEVSER, En'âmu'l-hak, "Hümâyûn-ı Esferâyinî" *Hilâl*, S. 62, İdare-i Matbuât-i Pakitan, Karachi, 1345, s. 27-29.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Halife'nin Leyla ve Mecnunu", *Türk Dili Mecmuası*, I/8, TDK Yayınları, Mayıs 1952, s. 447-451.
- MAKRÎZÎ, Takiyüddin Ahmed b. Ali, *Dureru'l-'ukûd el-Ferîde fî Terâcimi'l-a'yân el-Müfîde*, Haz. Mahmud CELÎLÎ, c. I, Dâru'l-garb el-İslâmî Yayınları, Beyrut, 2002.
- NAHCİVÂNÎ, Hüseyin, "Zafernâme'hâ", *Zebân ve Edeb-i Farsî*, VII/35, Tebriz, 1334, s. 357-374.
- NASİRÎ, M. Rıza, *Eser-Aferînân*, c. II, Encumen-i Âsâr Yayınları, Tahran, 1384.
- NEVÂÎ, Abdu'l-hüseyin, *Şâh İsmâil Safevî (Esnâd ve Mukâtebât-ı Târihî Hemrâh bâ Yâd-dâştâ-yı Tafsîlî)*, İntişârât-ı Büyâd Fahang-i İrân, Tahran, 1347.
- NEVÂÎ, Ali-Şîr, *Mecâlisü'n-nefâyis*, Haz. Kemal ERARSLAN, c. I, TDK, Ankara, 2001.
- NEVÂÎ, Ali-Şîr, *Tezkere-i Mecâlisü'n-nefâis*, Farsçaya çev. Fahrî HEREVÎ (çeviri tarihi: 928/1521), Haz. Ali Asgar HİKMET, Menûçehrî Yayınları, Tahran, 1363.
- RÂZÎ, Emin Ahmed, *Heft İklîm*, Tahran, Meclis-i Şurâ-yı Milli kütüphanesi, Yazma no: 13576.
- RÛMLU, Hasan, *Ahsenü't-tevârih*, Haz. Abdul-hüseyin NEVÂÎ, c. I-II, Esâtîr Yayınları, Tahran, 1389.
- SAFÂ, Zabihullah, *Târih-i Edebiyât der İrân*, c. IV, Firdevs Yayınları, Tahran, 1383.
- SAFAVÎ, Ebu'n-nasr Sâm Mirzâ, *Tezkere-i Tuhfe-i Samî*, Haz. Rükneddîn HÜMÂYÛN-FERRUH, Esâtîr Yayınları, Tahran, 1384.
- SAMBHALÎ, Mir Hüseyin Dûst, *Tezkere-i Hüseyinî*, Matbaa-i Münşî Nol-kışver, Lucknow, 1875.
- SÂMÎ, Şemseddin, *Kâmûsu'l-a'lâm*, c. VI, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1316 (1898).
- SEMERKANDÎ, Mîr Seyyid Şerif Râkım, *Târih-i Râkım*, Meclis-i Şurâ-yı Millî Kütüphanesi, Yazma no: 14429.
- SIDDÎKÎ, Uveys Salih, "Hatıfî Harcirdî (Bahsî der-Ahvâl ve Asâr-ı Vey)", *Hilâl*, S. 114, İdare-i Matbu'ât-ı Pakistan, Karachi, (1971)1350, s. 32-36.
- SÜREYYÂ, Mehmed, *Sicil-i Osmanî*, Haz. Nuri AKBAYAR, c. II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- TEBRÎZÎ, Muhammed Ali, *Reyhânetü'l-edeb*, c. VI, Hayyâm Yayınları, Tebriz, 1369.
- TUMAN, Mehmed Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, Haz. C. KURNAZ, M. TATCI, c. II, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.
- YAVUZ, Kemal, "Leyla ile Mecnun Hikayesinin Edebiyattaki Yeri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II/4, Aralık, 2005, s. 57-69.